

EWA DAWIDEJT-DROBEK
Instytut Śląski w Opolu
ORCID [0000-0001-5494-0741](https://orcid.org/0000-0001-5494-0741)

**PODNOSZENIE MIASTA Z RUIN (ZESTAW FOTOGRAFII
CENTRUM NYSY Z LAT 40. I 50. XX W.). KRYTYCZNE
OPRACOWANIE MATERIAŁU IKONOGRAFICZNEGO.
WPROWADZENIE I CZĘŚĆ PIERWSZA (OCALAŁE WŚRÓD
RUIN I ZGLISZCZ)¹**

**REBUILDING THE TOWN (A COLLECTION OF PHOTOGRAPHS OF THE
CITY CENTER OF NYSA FROM 1940S AND 1950S). A CRITICAL STUDY OF
THE ICONOGRAPHIC MATERIAL. INTRODUCTION AND PART I
(SURVIVED IN THE MIDST OF RUINS AND RUBBLE)**

ABSTRACT: In this study, 34 photographs depicting the state of buildings in the city center of Nysa in the first years after Polish state administration took over the town in May 1945 are published and critically analyzed. The photographs record direct and indirect consequences of World War II. Through an analysis of this documentation and confronting it with other sources, the author managed to establish the location where and date when each photograph was taken. On this basis, she formulates a conclusion that in a landscape mutilated by war, actions both resulting in further destruction as well as aimed at preserving or reconstructing destroyed buildings took place.

KEYWORDS: architecture, city center of Nysa, photography, 1940s and 1950s, reconstruction after World War II, demolition, monuments and vintage buildings, war and postwar damage

Przez kilka dekad polskie publikacje o powojennej Nysie ilustrowane były fotografiami ukazującymi w śródmieściu ruiny i gruzu, ponad którymi górowały pojedyncze obiekty (często gotycka dzwonnica oraz kościół św. Jakuba

¹ Praca powstała w ramach Programu Badawczego Sieci Ziem Zachodnich i Północnych realizowanego przez Ośrodek „Pamięć i Przyszłość” we Wrocławiu.

i św. Agnieszki), i ten stan datowały na 1945 r.² lub określały zniszczenia jako wojenne³. Zamieszczano też fotografie nyskiego Rynku w ruinie, opatrując je podpisem „Śródmieście Nysy w czasie działań wojennych 1945 r. zostało zniszczone w 90%”⁴, lub już z nowymi domami – podpisane jako: „Nysa, widok ogólny odbudowanego po zniszczeniach wojennych śródmieścia”⁵. Miało to unaoczniać tezę, że olbrzymie zniszczenia substancji materialnej Nysy są wynikiem walk o miasto w ostatniej fazie II wojny światowej. Tezę tę głoszą zarówno w publikacjach kierowanych do szerokich kręgów odbiorców⁶, jak i w opracowaniach o charakterze naukowym⁷. Także publikowane na łamach lokalnej gazety teksty w kolejne rocznice „wyzwolenia Nysy” ilustrowane były w latach 80. XX w. fotografiami ukazującymi stan nie z 1945 r., lecz z lat 50. XX w., czyli już po pracach rozbiórkowych⁸.

² Np. il. 107: „Śródmieście Nysy w roku 1945” w albumie *Opolskie*, red. Zdzisław Jaeschke, Katowice 1970; Henryk Smyk, *Regiony turystyczno-krajoznawcze Śląska Opolskiego*, Opole 1972, s. 64/65.

³ Np. Tadeusz Chruścicki, *Miasto Nysa. Przewodnik*, Kraków 1964, s. [6]; Zbigniew Kowalski, *Miasto w latach 1945–1946*, [w:] *Miasto Nysa. Szkice monograficzne*, red. Janusz Kroszel, Stefan Popiołek, Wrocław 1970, gdzie fotografie z połowy lat 50. XX w. (już po pracach rozbiórkowych) opatrzone podpisami na s. 114: „Nysa należała do najbardziej zniszczonych w drugiej wojnie światowej miast polskich”, na s. 117: „Zabudowania śródmieścia zniszczone zostały prawie doszczętnie. Na zdjęciu: ruiny zaplecza ulicy Krakowskiej”; *Wypisy do dziejów ziemi nyskiej*, red. Stanisław Gruszecki, Opole 1980, s. 173, zamieszczają fotografię gruzów z podpisem „Tak wyglądała dzisiejsza ul. Kostrzewy [czyli Celna – przyp. E.D.-D.] w Nysie w 1945 r.”.

⁴ Maria Szypowska, Andrzej Szypowski, *Nysa*, [Warszawa] 1965, podany w Spisie ilustracji opis il. 30.

⁵ Taki podpis zamieszczono pod fotografią w publikacji *Miasta polskie w tysiącleciu*, t. II, red. Mateusz Siuchniński, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967, s. 176.

⁶ Np. Jan Zembaty, *Opole i Opolszczyzna. Monografia krajoznawcza*, wyd. 2 popr. i rozsz., Warszawa 1955, s. 192, pisał: „Druga wojna światowa w wyniku oblężenia, ostrzeliwania artyleryjskiego i walk ulicznych spowodowała ogromne straty w mieście. Szacuje się je na 70, a dla centrum na 90%”. Podobnie Szypowska, Szypowski, *Nysa*, s. 4: Wanda Pawlik, *Najcenniejsze zabytki architektoniczne miasta Nysy*, [w:] *Moja rodzinna Nysa. Materiały do konkursu dla młodzieży szkolnej „Co wiesz o ziemi nyskiej”*, red. Józef Klimczyk, Nysa 1968, s. 22.

⁷ Np. Władysław Dziewulski, *Dzieje rozwoju miasta Nysy (Zarys)*, „Kwartalnik Opolski”, 2 (1956), 4, s. 45, pisał: „W czasie działań wojennych Nysa silnie ucierpiała. Śródmieście zostało zniszczone prawie w całości, przy czym uszkodzono lub zburzono wiele budynków zabytkowych”; Gwido Chmarzyński, Mieczysław Gładysz, Stefan Gołachowski, *Region opolski*, [w:] *Górny Śląsk*, red. Kazimierz Popiołek et al., Poznań 1959, s. 302, podali: „prawie doszczętne zniszczenie najstarszej części miasta” było wynikiem stawiania oporu przez Niemców „w czasie walk o wyzwolenie Śląska w r. 1945”; Czesław Thullie, *Zabytki architektoniczne Ziemi Śląskiej na tle rozwoju architektury w Polsce*, Katowice 1965, s. 230: „Tak wyglądały dawniej kamienice Rzymu śląskiego zrujnowane niemal doszczętnie wojenną pożogą”.

⁸ Np. *W 38 rocznicę wyzwolenia Nysy*, „Nyski Metalowiec”, nr 6 z 19 III 1983, s. 1, 5; R[y-szard] Chrzanowski, *Nie zmarnowaliśmy czasu. Za nami 39 pracowitych lat*, „Nyski Metalowiec”, nr 6 z 26 III 1984, s. 1–5.

Wskazać można również nieliczne publikacje, gdzie w podpisie fotografii zniszczeń podawano daty 1954, 1955 r.⁹, jednak niezamieszczenie zdjęć z lat wcześniejszych nie dawało możliwości porównania ze stanem bezpośrednio powojennym. Narracja o zniszczeniach powstałych w wyniku działań frontowych powielana jest współcześnie w niektórych przewodnikach turystycznych¹⁰ i publikacjach popularnonaukowych¹¹, a także pracach naukowych¹². Można się również spotkać z podobną praktyką doboru ilustracji. Fotografie z lat 50. XX w. ilustrują artykuł o 1945 r., mimo że narracja tekstowa nie wpisuje się w upowszechnianą przez kilka powojennych dekad wykładnię¹³. Nie da się takich podpisów postrzegać wyłącznie w kategoriach uwikłania w tezy komunistycznej propagandy, jako że stan zniszczeń z drugiej połowy lat 50. XX w. opisano jako „Der Ring 1945” również w albumie wydany w Würzburgu¹⁴ i w ślad za tym albumem także w kolejnej nyskiej publikacji z XXI w.¹⁵, a w książce o błogosławionej Marii Merkert fotografia przedstawiająca stan po rozebraniu południowo-wschodniej pierzei Rynku opatrzona została podpisem „II wojna światowa zniszczyła miasto w 80%”¹⁶. Współcześnie zdarza się również przesuwanie datowania fotografii w drugą

⁹ Np. *Szkice Nyskie. Studia i Materiały*, t. 2, red. Zbigniew Kowalski, Opole 1979, s. 199, 201, 203, 208.

¹⁰ Np. Jerzy Kwiatek, Izabela Dorocińska-Kwiatek, *100 tras po Polsce. Przewodnik turystyczny nie tylko dla zmotoryzowanych*, Warszawa 2002, s. 27 (tu powtarzana jest nawet teza o walkach o miasto trwających od 17 III do 8 V 1945 r.); *Turystyczna encyklopedia Polski. Przydatna z natury rzeczy*, Bielsko-Biała 2007, s. 336: „Pod koniec II wojny światowej miasto zostało poważnie zniszczone, szczęśliwie ocalało jednak sporo zabytków”.

¹¹ *Miasto Marii Merkert. Nysa wczoraj i dziś*, red. Agnieszka Groń, Nysa 2007, s. 64: „W wyniku bombardowania przez Armię Czerwoną Nysa legła w gruzach, tracąc 80% swoich budynków. Zniszczeniu ulega, jeden z największych na Śląsku, ratusz [!] oraz szereg bezcennych architektonicznie kamienic [...]”; Marek Sikorski, *Nysa. W kręgu zabytków i historii*, Krapkowice 2010, s. 19.

¹² Monika Ewa Adamska, *Transformacje rynków średniowiecznych miast Śląska Opolskiego od XVIII wieku do czasów współczesnych. Przerwane tradycje, zachowane dziedzictwo, nowe narracje*, Opole 2019, s. 322.

¹³ Np. Krzysztof Pawlik, *Rok 1945 na ziemi nyskiej*, [w:] *Ziemia nyska – wielokulturowa historia regionu*, Opole 2002, il. na s. 68, z podpisem „Nysa, róg Rynku i ul. Wrocławskiej”, na s. 69 – „Nysa, Rynek i ul. Bracka”.

¹⁴ Franz-Christian Jarczyk, *Neisse. Kleine Stadtgeschichte in Bildern*, Würzburg 1994, s. 104.

¹⁵ Bożena Hrynyszyn, *Neisse – Perspektive einer Raumgestaltung vor dem Hintergrund der Kulturlandschaft der Stadt und der Region*, [w:] *Neisse: Kulturalität und Regionalität*, Hrsg. Wojciech Kunicki, Monika Witt, Nysa 2004, s. 97.

¹⁶ *Miasto Marii Merkert*, s. 73. W publikacji tej zamieszczono jednak na s. 70 fotografię z podpisem „Okaleczony Rynek w 1956 r.”.

stronę, czyli opisywanie jako stanu z lat 50./60. XX w. zniszczeń powstałych przed przejściem Nysy przez polską administrację¹⁷.

Podając w pierwszych powojennych latach informacje, że miasto „płonęło bez ratunku” od połowy marca 1945 r., kiedy ludność została ewakuowana, a w dwa miesiące później przybyli do Nysy przedstawiciele polskiej administracji, *implicit*e wskazywano, że olbrzymie zniszczenia w zabudowie powstały w czasie, gdy miasto znajdowało się w wyłącznym władaniu radzieckiej komendantury¹⁸. W publikacjach naukowych z czasów PRL, poddawanych cenzurze przewencyjnej, zamieszczano jedynie lakoniczne wzmianki, że wiele budynków „uległo zniszczeniu już po wojnie wskutek braku konserwacji i osławionej akcji «odzysku cegły»”¹⁹. Można było również przeczytać, że: „Pierwszy okres odbudowy miasta zapisał się w pamięci mieszkańców nie tylko takimi pozytywnymi akcentami, jak rozwój przemysłu i nowego budownictwa, ale i zaniedbaniami w zakresie konserwacji zachowanej substancji mieszkaniowej. Część budynków, tylko częściowo zniszczonych w czasie działań wojennych, z powodu braku środków na remonty przestała być zdalna do użytku. [...] Nastąpił pewien ubytek izb”²⁰. W innym opracowaniu pisano, że ze względu na stan zniszczeń wojennych nie wszystkie cenne budowle można było ocalić, że „W stosunku do wielu relikwów dawnej wspaniałości należało podjąć jedyną słuszną decyzję: wyburzyć, by nie zagrażały bezpieczeństwu publicznemu i ustąpiły miejsca nowej architekturze”²¹.

Od lat 90. XX w. stwierdza się *explicite*, że wiele zniszczeń w substancji materialnej powstało wówczas, gdy niepodzielną władzę w Nysie sprawowała

¹⁷ Fotografia o sygn. 1449 (prezentowana tu jako fot. I.1) była opisana w Muzeum Powiatowym w Nysie w lipcu 2017 r., kiedy prowadziłam kwerendę, jako „Zachodnia pierzeja Rynku, zniszczona zabudowa, lata 50./60.”. Z tym niepoprawnym podpisem: „Widok na zniszczoną zachodnią pierzeję Rynku w Nysie, lata 50./60. XX wieku” opublikowała ją Małgorzata Pierścieniak, Stanisław Kramarczyk – architekt, muzealnik, artysta, „Nyskie Szkice Muzealne”, 7 (2014), s. 70. Poprawny podpis: „Południowo-zachodnia część Rynku: zniszczone kamienice i budynek bloku śródmiejowego (dziś nieistniejące); z boku ruiny Domu Wagi Miejskiej – 1946 r.” zamieścił jednak wcześniej Mariusz Krawczyk, *Nysa – przemiany architektoniczne miasta na przestrzeni dziejów*, „Nyskie Szkice Muzealne”, 6 (2013), s. 78.

¹⁸ Stanisław Kramarczyk, *Nysa – zabezpieczenie zabytków*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 10 (1948), 2, s. 174; *idem*, *Zabezpieczenie zabytków architektonicznych w Nysie*, „Nowiny Nyskie”, 2 (1948), 7, s. 3.

¹⁹ Chmarzyński, Gładysz, Golachowski, *Region opolski*, s. 303.

²⁰ Janusz Kroszel, *Niektóre problemy rozwoju gospodarczego Nysy*, [w:] *Miasto Nysa. Szkice monograficzne*, s. 158.

²¹ Czesława Mykita-Glensk, *Z problematyki życia kulturalnego Nysy w latach 1945–1973*, [w:] *Szkice Nyskie. Studia i materiały*, t. 2, s. 198.

radziecka komendantura wojenna, czyli od marca do maja 1945 r.²² Na dowód tego zamieszczana jest fotografia żołnierzy radzieckich koło niezniszczonego Domu Wagi Miejskiej²³. Formułowane są tezy, że wśród sprawców zniszczeń mogli być także dywersanci niemieccy i polscy szabrownicy²⁴. Krytycznie pisze się również – głównie w kontekście pozyskiwania cegły na odbudowę Warszawy – o poczynaniach władz miejskich i podległych im jednostek organizacyjnych, w efekcie których to poczynañ zwiększała się skala zniszczeń²⁵. Wskazuje się, że dotyczyło to także zabudowy zabytkowej²⁶. Jako przykład mający „symboliczną i ponurą wymowę” prezentuje się wyburzenie w Nysie w pierwszych powojennych latach „ponad stu zabytkowych kamienic” i ujmuje się ten fakt jako rezultat patriotyczno-narodowej i politycznej zasady stosowanej na Ziemiach Zachodnich i Północnych przez służby konserwatorsko-ochronne wobec obiektów lub zespołów zabytkowych, „które przetrwały wojnę w bardzo dobrym lub zadowalającym stanie [!]”²⁷.

W świetle dokumentów archiwalnych Nysa w chwili przejmowania przez polską administrację należała do miast najbardziej zniszczonych²⁸. Jesienią 1945 r. wykazywano, że w Nysie jedynie 870 domów nadawało się do zamieszkania, częściowo zdatnych było 215, a zupełnie zniszczonych 1625²⁹. W jednym z kolejnych

²² Pawlik, *Rok 1945*, s. 64, 66; Edward Hałajko, *Zabytkowe śródmieście Nysy. Problematyka zniszczeń i odbudowy*, „Nyskie Szkice Muzealne”, 8 (2015), s. 33; Rafał Eysymontt, *Urbanistyka Dolnego Śląska*, [w:] *Miasta Dolnego Śląska na fotografii lotniczej*, [tekst Rafał Eysymontt, fot. współcz. Stanisław Klimek, fot. arch. Instytut Herdera], Wrocław 2018, s. 6.

²³ Jarczyk, *Neisse. Kleine Stadtgeschichte*, s. 103; Pawlik, *Rok 1945*, il. na s. 64; „Nyskie Szkice Muzealne”, 8 (2015), s. 221 fot. 11.

²⁴ Hałajko, *Zabytkowe śródmieście*, s. 33; Tomasz Foltyn, *Zniszczenie zabytkowego śródmieścia Nysy*, „Śląsk Opolski”, 10 (2000), 2, s. 18.

²⁵ Foltyn, *Zniszczenie*, s. 13–18.

²⁶ W informacji o stanie zabezpieczenia obiektów zabytkowych z 25 IV 1959 r. przygotowanej przez Ministerstwo Kultury i Sztuki dla Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego podano, że w Nysie w okresie powojennym „zburzono 103 zabytkowe kamienice, w tym 20 z renesansowymi szczytami i 7 z nowożytnymi portalami”. Za: Bohdan Rymaszewski, *O zespołach staromiejskich na ziemiach zachodnich i północnych Polski po 1945 roku*, [w:] *Ochrona dziedzictwa kulturowego zachodnich i północnych ziem Polski*, red. Jerzy Kowalczyk, Warszawa 1995, s. 39.

²⁷ Marek Zybur, *Pomniki niemieckiej przeszłości. Dziedzictwo kultury niemieckiej na Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski*, Warszawa 1999, s. 18.

²⁸ Jako najbardziej zniszczone większe miasta wykazywane były: Warszawa, Wrocław, Szczecin, Poznań, Gdańsk, Białystok, Elbląg, Legnica, Grudziądz, Olsztyn, Racibórz, Gorzów, Stargard Szczeciński, Nysa i Kołobrzeg. Zob. Eugeniusz Osikowski, *Zniszczenia wojenne w zabudowie miast i wsi w Polsce według stanu w dniu 1 maja 1945*, [w:] *Polska Ludowa. Materiały i studia*, t. VII, Warszawa 1968, s. 189.

²⁹ Archiwum Państwowe w Opolu (dalej: APO), Zarząd Miejski w Nysie (dalej: ZM Nysa), sygn. 41. Charakterystyka miasta – opis stanu budynków po zniszczeniach wojennych [1945], k. 9, Zestawienie danych o wydzielonym mieście Nysie, sporządzone 29 XI 1945 r. przez Jana Kowalskiego.

sprawozdań (już po rozebraniu części budynków) podawano, że uszkodzone w 85–100% były 182 budynki, w 50–85% aż 1011, w 25–50% – 386, a zniszczenia 1–25% odnotowano w 756 budynkach³⁰. Zniszczeniu uległo także wiele zabytków³¹. W 1946 r. odpowiedzialny za sprawy zabytków inż. arch. Stanisław Kramarczyk, kierownik Referatu Kultury i Sztuki Starostwa Powiatowego w Nysie, pisał:

„W wypalonych kamienicach znaleźć można szereg wspaniałych renesansowych, barokowych i rokokowych portali. Stare jednak szczyty wypalonych kamienic wałęsa się z wiatrem. Wszystko to niestety niszczeje, brak środków nie pozwala na ratowanie resztek wspaniałej przeszłości Nysy”³².

W dwa lata później, relacjonując katastrofalny stan zabytków architektonicznych, informował o przeprowadzonych pracach zabezpieczających oraz o trudnościach technicznych w zabezpieczaniu silnie wychylonych od pionu fasad kamienic i uleganiu uszkodzonych obiektów zabytkowych dalszym zniszczeniom „na skutek działań atmosferycznych, a także silnych wichrów charakterystycznych dla podgórskich okolic”³³:

„Kościół św. Barbary, na którym w roku 1945 spłonęły tylko dachy, uległ dalszemu zniszczeniu na wiosnę 1946 r., w związku z zawaleniem się w czasie silnej wichury, szczytu środkowego, gotyckiego, nad łukiem tęczowym, który padając zawalił sklepienie z XVIII w. oraz szczyt wschodni”³⁴.

W chwili przejmowania Nysy przez polską administrację spośród 544 budynków w śródmieściu aż 455 było wypalonych, żadnego zabudowanego budynku nie było przy kilku ulicach (Garncarska, Rynek Garncarski, Jasielska, Karola Miarki, Koszarowa, Kowalska, Siemiradzkiego), a przy wielu były tylko pojedyncze, najwięcej przy ul. Szopena (12), Matejki (10), Tkackiej (9), Grodzkiej (9),

³⁰ APO, ZM Nysa, sygn. 41, k. 53–55, Sprawozdanie o sytuacji gospodarczej miasta Nysa dla Ministerstwa Ziem Odzyskanych, Biuro Planowania i Koordynacji, z 22 II 1946 r.

³¹ Podawano, że ratusz z wieżą z końca XV w. został całkowicie zburzony; Dom Starej Wagi z 1602–1604 r. został zburzony; Sąd Okręgowy (1799 r.), czyli pałac biskupi, został spalony; zniszczony został budynek muzeum miejskiego, czyli Dom Komendanta; w kościele św. Jakuba zniszczeniu uległa górna część szczytu i dach, spłonęły też dachy stojące obok dzwonnicy, a także kościół ewangelickiego (dawnego św. Barbary) z XV w. Zob. APO, ZM Nysa, sygn. 138. Sprawozdanie ze stanu zachowania zabytków, 1945, k. 1, Pismo Referatu Kultury i Sztuki Starostwa Powiatowego w Nysie do Wydziału Kultury i Sztuki Województwa Śląsko-Dąbrowskiego, z 1 VI 1945 r., podpisane przez inż. Stanisława Kramarczyka.

³² S.[tanisław] Kramarczyk, *Śląski Rzym nad rzeką Bielawą*, „Odra”, 2 (1946), 30, s. 7.

³³ *Idem*, *Nysa – zabezpieczenie zabytków*, s. 177.

³⁴ *Ibidem*, s. 176.

Piastowskiej (6), w Rynku i przy ul. Sobieskiego (po 5)³⁵. W zestawieniu tym Stanisław Kramarczyk podaje, że do kwietnia 1955 r. w śródmieściu rozebrano 358 budynków, zabezpieczono 14, w budowie lub odbudowie było 9 domów, a zamieszkałych 54³⁶. W maju 1958 r. jako niewykorzystane zasoby władze miasta wykazywały „mury 40 wypalonych budynków mieszkalnych i użytkowych, w tym 8 zabytkowych, z czego 6 przykrytych dachem”³⁷.

Prezentując w publikacjach z czasu PRL odbudowę śródmieścia Nysy, ukazywano i odrestaurowane zabytki³⁸, i nowe budownictwo³⁹. Mianem odbudowy określano zarówno remonty i rekonstrukcję zniszczonych obiektów, jak i stawianie nowych budynków na terenach wcześniej zabudowanych⁴⁰. W gremiach lokalnych funkcjonowały pojęcia odbudowy w „stylu zabytkowym” i odbudowy „nowoczesnej”⁴¹. Upowszechniano przy tym wykładnię, że odbudowa „śródmieścia Nysy przebiegała w nawiązaniu do jej dawnego kształtu i uwzględniała historyczne rozplanowanie miasta”⁴², że „Nie ma dysonansu pomiędzy współczesną a starą architekturą Nysy”⁴³.

Wyburzanie obiektów zabytkowych w Nysie uważane jest za „jedną z najbardziej żenujących kart bezsilności służb konserwatorskich” wobec samowoli władz lokalnych⁴⁴. Z przeprowadzonych przeze mnie kwerend dokumentów w Archiwum Państwowym w Opolu oraz publikacji prasowych z tamtych lat wynika, że kwestia odpowiedzialności gremiów lokalnych nie jest tak jednoznaczna. Są tam informacje zarówno o rozbiórce obiektów wbrew stanowisku konserwatora

³⁵ Dokument Stanisława Kramarczyka dotyczący zniszczeń w śródmieściu Nysy (1955), ze zbiorów Muzeum Powiatowego w Nysie, „Nyskie Szkice Muzealne”, 9 (2016), s. 194.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ APO, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Nysie (dalej: PMRN), Miejska Komisja Planowania Gospodarczego (dalej: MKPG), sygn. 566, Program rozwoju miasta Nysy na lata 1959–1965, k. 9, 21.

³⁸ Np. Zembaty, *Opole i Opolszczyzna*, s. 193: „Nysa. Zabytkowe kamieniczki w odbudowie” (fot. przedstawiała ul. Bracką przy kościele św. Piotra i Pawła); Chruścicki, *Miasto Nysa*, s. [7, 12, 31]; *Szkice Nyskie. Studia i Materiały*, t. 2, s. 203: „Zrekonstruowana katedra i fragment odbudowanego Rynku (stan dzisiejszy)” oraz s. 293: „Pałac Biskupi w okresie odbudowy (1960 r.)”.

³⁹ Chruścicki, *Miasto Nysa*, s. [19, 22, 24, 26, 27, 29]; *Szkice Nyskie. Studia i Materiały*, t. 2, s. 312; Szypowska, Szypowski, *Nysa*, opisy il. 17, 31, il. 48–49, a w tekście (s. 5) zauważano: „Dziś Nysa to miasto młodości i nowych domów”.

⁴⁰ Kroszel, *Niektóre problemy*, s. 158, w odróżnieniu od rozbudowy – jako wkraczania na nowe tereny.

⁴¹ Instytut Śląski w Opolu, Zbiory Specjalne Biblioteki (dalej: IŚ ZSB), sygn. A 87, L. Izbiński, *Miasta woj. opolskiego w l. 1945–1962*, [Opole] 1962, rkps, s. 154.

⁴² Józef Kamiński, *Ochrona zabytków kultury*, „Nowiny Nyskie”, 1970 [jednodniówka], s. 11.

⁴³ *Opolskie*, podpis pod fot. 112, przedstawiającą ul. Wrocławską.

⁴⁴ Bohdan Rymaszewski, *Klucze ochrony zabytków w Polsce*, Warszawa 1992, s. 186.

zabytków⁴⁵, jak i o staraniach władz miasta o pozyskanie środków na odbudowę obiektów zabytkowych⁴⁶ oraz o oddawaniu zniszczonych budowli w dzierżawę w zamian za remont⁴⁷. Odpowiedzialny za kwestię zabytków inż. arch. S. Kramarczyk snuł plany m.in. odbudowy domów zabytkowych „z równoczesną amputacją” dobudowanych w XIX i XX w. „traktów podwórzowych” oraz wydobycia pierwotnego charakteru dawnego grodu biskupiego przez „odsłonięcie pewnych partii” obiektów i „odkrycie fundamentów budynku średniowiecznego, jaki znamy z planów Hauera i Schneidera” (z końca XVI w.), aby „dać tej części miasta łącznie z zachowanymi fragmentami murów miejskich jeszcze jeden akcent zabytkowy”⁴⁸. Sam przy tym stwierdzał, że państwowe subwencje (używał słowa kredyty) „pozostają do potrzeb w stosunku jak 1:1000”⁴⁹. Zarząd Miasta dokładał starań, by odbudować, a przynajmniej zabezpieczyć przed dalszym niszczeniem, te obiekty z przeszłości, które świadczyły o dawnej świetności miasta, ale udało mu się pozyskać środki na zahamowanie dalszej destrukcji tylko tych, które mogłyby zaświadczać o polskości Nysy⁵⁰. Władze lokalne znajdowały się pod presją mieszkańców, którzy chcieli szybszego tempa odbudowy⁵¹, naprawienia dachów na budynkach mieszkalnych⁵², skarżyli się na złe warunki mieszkaniowe w zabytkach⁵³, a cegły na odbudowę żądali zarówno pełnomocnicy rządu⁵⁴, jak i miejscowi

⁴⁵ Np. APO, ZM Nysa, sygn. 138, Sprawozdanie ze stanu zachowania zabytków, 1945, k. 5, Sprawozdanie Referatu Kultury i Sztuki Starostwa Powiatowego w Nysie za miesiąc listopad 1945 r. zawiera informację, że „Zarząd Miejski dokonał zburzenia kilku grozących zawaleniem ścian szczytowych domów z XV, XVII i XVIII wieku w rynku”.

⁴⁶ Więcej zob. Ewa Dawidejt-Drobek, *Kształtowanie więzi nowych mieszkańców Nysy z „odzyskanym” dla Polski miastem*, [w:] *Na swoim? U siebie? Wśród swoich?*, red. Katarzyna Bock-Matuszyk, Wojciech Kucharski, Piotr Zubowski, Wrocław 2018, s. 304–308.

⁴⁷ Kwestii tej dotyczy wiele uchwał Zarządu Miasta z 1947 i 1948 r.

⁴⁸ Kramarczyk, *Nysa – zabezpieczenie zabytków*, s. 179.

⁴⁹ *Idem*, *Zabezpieczenie zabytków architektonicznych*, s. 3.

⁵⁰ Więcej zob. Dawidejt-Drobek, *Kształtowanie więzi*, s. 298–301, 304–307.

⁵¹ Uchwalono zwołanie 22 X 1947 r. konferencji „przedstawicieli najszerszych warstw społeczeństwa m. Nysy, celem stworzenia Obywatelskiego Komitetu Odbudowy m. Nysy”. APO, PMRN, sygn. 545, Księga uchwał Prezydium Miejskiej Rady Narodowej [także Zarządu Miejskiego] [1947–1949], k. 59.

⁵² Kramarczyk, *Zabezpieczenie zabytków architektonicznych*, s. 3, podaje, że Walne Zgromadzenie Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Nysie w początkach 1948 r. postanowiło zwrócić się do władz, żeby zamiast wydawać pieniądze na zabezpieczanie obiektów wskazanych przez konserwatora zabytków przeznaczyć je na naprawę dachów na budynkach mieszkalnych.

⁵³ Np. APO, PMRN, sygn. 56, Protokoły Sesji Rady 1956, t. II, k. 44, Protokół nr 5/56 z 4 VIII 1956 r.

⁵⁴ Do połowy 1951 r. wywieziono z Nysy 191 wagonów cegieł, a w następnych latach kolejne, wypełniając nakładane plany pozyskania cegły, np. na 1954 r. 2,5 mln sztuk „cegły całej”. Foltyn, *Zniszczenie*, s. 13–18.

przedsiębiorcy budowlani⁵⁵. Potrzebne były mieszkania dla coraz większej liczby mieszkańców⁵⁶. Władze lokalne wraz z przekształceniem (na mocy ustawy z 20 III 1950 r.) w terenowe organy jednolitej władzy państwowej straciły wiele kompetencji. Ponadto w latach 1953–1956 ratowanie zabytków wyłączone było z planów remontu i inwestycji, zadanie zabezpieczenia i remontów obiektów niezamieszkałych Zarządzenie nr 71 Ministerstwa Gospodarki Komunalnej przerzucało na służby konserwatorskie⁵⁷. W dokumentach archiwalnych z pierwszej połowy lat 50. XX w. znajdują się jednak wzmianki o licznych bezskutecznych interwencjach Prezydium Miejskiej Rady Narodowej i Komitetu Miejskiego PZPR u władz wojewódzkich, by ratować „najwartościowsze zabytki w Nysie, które swą wartością i bogactwem architektonicznym przewyższają wszystkie inne na terenie naszego województwa”⁵⁸. Część obiektów zabytkowych znajdowała się w takim stanie, że przed szkodliwym działaniem warunków atmosferycznych można było je zabezpieczyć przez nakrycie dachem i zamurowanie okien (jak pałac biskupi czy seminarium św. Anny). Bardziej skomplikowane było zabezpieczenie wypalonych budynków grożących zawaleniem (np. rozbierano ostatnie piętro, by uchronić sklepienia parteru), silnie odchylonych od pionu (stemplowania, kotwy, którymi wiązano fasady) czy „szczytów, które w czasie wiatru pozbawione oparcia, waliły się w poprzek wąskich uliczek”⁵⁹. Przed niszczycielskim oddziaływaniem burz i silnych w Nysie wichrów chroniono przez jedenaście powojennych lat wiele wypalonych kamienic na nyskim Rynku. Podczas wrocławskiego Kongresu Ziem Odzyskanych wicepremier Stefan Jędrzychowski obiecał odbudowę zabytkowego śródmieścia „Wrocławia, Opola, Legnicy, Jeleniej Góry, Złotoryi i Nysy”⁶⁰. Wobec Nysy nie dotrzymano obietnicy. Nieprzychylnie stanowisko władz wojewódzkich⁶¹

⁵⁵ APO, PMRN, sygn. 528, k. 154, uchwała 3/16/55 z 18 I 1955 r., k. 211, uchwała 22/88/56 z 30 V 1956 r.

⁵⁶ W Nysie mieszkało 9 VII 1945 r. 5 574 osób, 31 XII 1948 r. 14 478 osób (za: Kowalski, *Miasto*, s. 123–124), a w 1960 r. 23 638 osób (za: Kroszel, *Niektóre problemy*, s. 164).

⁵⁷ Lucjan Czubieli, *Ochrona i konserwacja zabytków architektury województwa olsztyńskiego w latach 1945–1975*, [w:] *Ochrona dziedzictwa kulturowego*, s. 223.

⁵⁸ APO, Komitet Miejski PZPR w Nysie (dalej: KM PZPR), sygn. 2, Protokół konferencji miejskiej z 4 VII 1954 r. z załącznikami 1954, [b.pag.], Referat, k. 14–15 dokumentu.

⁵⁹ Kramarczyk, *Nysa – zabezpieczenie zabytków*, s. 177–178. Tam szczegółowe opisy rozwiązań technicznych.

⁶⁰ Edmund Osmańczyk, *Podróż po Polsce zachodniej*, Warszawa 1952, s. 74.

⁶¹ Przewodniczący Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Opolu Jan Mrocheń (niemiecki komunista, przed wojną członek Kommunistische Partei Deutschland) imputował, że liczne obiekty w Nysie uważa się za zabytki „może dlatego, że do tej pory pysznią się na nich niemieckie napisy”, i uznał takie remonty za „wielkie marnotrawstwo materiałów budowlanych” – APO,

oraz uchwała Prezydium Rządu nr 666 z 20 VIII 1955 r., wprowadzająca obowiązek usunięcia do 1960 r. pozostałości zniszczeń wojennych, przyczyniły się do tego, że Nysa – zamiast odzyskać swój zabytkowy wygląd – stała się „polem eksperymentu urbanistycznego”⁶². Ówczesnym władzom miasta można zarzucić, że już wkrótce po tym, jak Paweł Jasienica wyraził swoje obawy, dołączyły do „zbyt gorliwych włodarzy”⁶³. Kilka obiektów zabytkowych w centrum Nysy doczekało się odbudowy wiele lat później, gdy udało się znaleźć dla nich nowe przeznaczenie, środki finansowe i „moce przerobowe”⁶⁴.

Świadomość, że zamazano „granice właściwego historycznego placu rynkowego”⁶⁵ (w wyniku powojennych wyburzeń zabudowy śródmiejowej oraz pierzei kamienic przed kościołem św. Jakuba i św. Agnieszki), nowi mieszkańcy zyskali dopiero w latach 90. XX w. dzięki publikacjom na łamach „Nowin Nyskich”. A dawny kształt centrum miasta zobaczyli w 2000 r., kiedy Muzeum w Nysie zaprezentowało część gromadzonej od 1993 r. kolekcji widokówek miejscowości ziemi nyskiej⁶⁶. Wcześniej jedynie sporadycznie drukowano w publikacjach naukowych rysunki i fotografie Domu Wagi Miejskiej wraz z wieżą ratuszową oraz bliższym lub dalszym otoczeniem⁶⁷, zamieszczano zdjęcia (także „z lotu ptaka”) dawnej zabudowy Nysy⁶⁸ i można było przeczytać, że Nysa rywalizowała z „Wrocławiem pięknem swej ar-

PMRN, sygn. 39, Protokoły posiedzeń Rady [1956], k. 76, 81, Protokół III/56 z 2 VI 1956 r. Stanowisko władz wojewódzkich wobec odbudowy teatru (na dom kultury) było takie, że lepiej wybudować nowy, bo odbudowa to marnotrawstwo sił i środków, a poza tym są pilniejsze sprawy – *ibidem*, sygn. 61, Protokoły Sesji Rady 1957, t. 1, k. 275, Protokół VI/57 z 30 XI 1957 r. (wypowiedź zastępcy przewodniczącego PWRN Franciszka Adamca).

⁶² Michał Banach, Tadeusz Chruściński, *Piękno ziemi nyskiej*, [w:] *Ziemia nyska*, Kraków 1965, s. 41.

⁶³ Paweł Jasienica, *O zbyt gorliwych włodarzach*, „Nowa Kultura”, nr 24 z 10 VI 1956, s. 3.

⁶⁴ W odbudowanym dawnym Seminarium św. Anny rozpoczęła w 1969 r. działalność szkoła muzyczna; odbudowę dworu biskupiego zakończyła w 1971 r. Spółdzielnia Inwalidów „Pokój”, Dom Komendanta odbudowano w latach 1973–1982 dla Państwowego Ogniska Plastycznego, odbudowę pałacu biskupiego na siedzibę Muzeum i oddział Archiwum Państwowego prowadzono w kilku etapach i zakończono dopiero w 1984 r., a Muzeum rozpoczęło działalność w nowej siedzibie w 1986 r. Budowle te wraz z ocalałymi obiektami dawnego kolegium jezuickiego, Carolinum i kościołem pojezuickim Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny odtworzyły w krajobrazie miasta zwarty kompleks barokowej architektury w Rynku Solnym i w jego okolicach, przypominający czasy świetności nyskiego księstwa biskupów wrocławskich.

⁶⁵ Krawczyk, *Nysa – przemiany architektoniczne*, s. 77–78.

⁶⁶ *Widoki ziemi nyskiej na kartach pocztowych XX wieku ze zbiorów Muzeum w Nysie*, Nysa 30.09–29.10.2000 r., Koncepcja wystawy, tekst informatora Krzysztof Pawlik, [Nysa 2010].

⁶⁷ Władysław Dziewulski, *Nysa pod rządami pruskimi (1741–1945)*, [w:] *Miasto Nysa. Szkice monograficzne*, s. 87, 91; *Wypisy do dziejów Ziemi Nyskiej*, s. 103, 105.

⁶⁸ Thullie, *Zabytki architektoniczne*, s. 113, 215.

chitektury”, a najbardziej okazałe domy „grupowały się dookoła obszernego placu rynkowego i wzdłuż główniejszych ulic tego miasta⁶⁹. Z dawnych widoków Nysy zamieszczano w publikacjach z okresu PRL zwykle sztychy z XV w. i ryciny z XVIII w.⁷⁰ Współcześnie obraz historycznej zabudowy Nysy z pierwszej połowy XX w. przybliżają drukowane przedwojenne zdjęcia lotnicze⁷¹ oraz wykonane wówczas fotografie obiektów, z których tylko nieliczne przetrwały w pejzażu miasta do naszych czasów⁷². Brak jednak opracowania ukazującego na materiale ikonograficznym, jak zmieniał się pejzaż śródmieścia Nysy w powojennych latach. Ten deficyt w odniesieniu do lat 1945–1960 staram się zmniejszyć niniejszym opracowaniem.

Materiał zdjęciowy, do którego dotarłam, przemawia za tym, że nieuprawnione jest określanie destrukcji substancji materialnej Nysy w analizowanym okresie *en bloc* mianem zniszczeń wojennych. Oprócz zniszczeń wojennych bezpośrednich (w wyniku działań frontowych⁷³ i powstałych w okresie sprawowania całej władzy przez radziecką komendanturę wojenną) były także powstałe już za czasów administracji polskiej zniszczenia wojenne pośrednie (popadanie częściowo zburzonych i wypalonych obiektów w coraz większą ruinę pod wpływem niekorzystnych warunków atmosferycznych), ale także rozbiórki zabezpieczonych obiektów lub znajdujących się w stosunkowo dobrym stanie. W pejzażu okaleczonym wojną zachodziły w tym samym czasie zarówno dalsze etapy destrukcji substancji materialnej, jak i działania zmierzające do zachowania i przywrócenia zniszczonych obiektów oraz zapewnienia mieszkańcom warunków do życia przez remonty lub budowę domów.

⁶⁹ *Ibidem*, s. 224–225.

⁷⁰ Np. Szypowska, Szypowski, *Nysa*, s. 18–19, 40.

⁷¹ Neisse. *Das Schlesische Rom im Wandel der Jahrhunderte*, Bearb. Werner Bein, Vera Schmilewski, Ulrich Schmilewski, Würzburg 1988, s. 65–66; Rafał Eysymontt, *Nysa w średniowieczu. Między Gandawą a Opawą*, [w:] *Nysa. Sztuka w dawnej stolicy księstwa biskupiego*, red. Ryszard Hołownia, Mateusz Kapustka, Wrocław 2008, s. 37; Mariusz Krawczyk, *Blok śródrynkowy w Nysie – rys historyczny i wyniki badań archeologicznych*, „Nyskie Szkice Muzealne”, 2 (2009), s. 19; *idem*, *Nysa – przemiany architektoniczne*, s. 75, 77; *idem*, *Syntetyczne omówienie wyników badań archeologicznych przeprowadzonych w latach 2015–2017 na terenie zachodniej części bloku śródrynkowego w Nysie*, „Nyskie Szkice Muzealne”, 11 (2018), s. 10; *Miasta Dolnego Śląska*, s. 78; Adamska, *Transformacje rynków*, s. 325.

⁷² Np. Zbigniew Zalewski, *Nysa na dawnej pocztówce*, Opole [2003]; *Nysa jakiej nie znamy. 50 lat w obiektywie Józefa Drzazgi*, wyd. 3, Nysa 2007; Krawczyk, *Nysa – przemiany architektoniczne*, s. 73–74, 76, 79–80, 86–87; *idem*, *Syntetyczne omówienie*, s. 14.

⁷³ Szczególnie duże zniszczenia powstały w wyniku ataków lotniczych. Na podstawie dokumentów z Archiwum Federacji Rosyjskiej ustalono, że Nysa bombardowana była przez lotnictwo radzieckie „od 15 do 23 marca 1945 r. po kilka razy dziennie, zazwyczaj grupami po 21 samolotów Pe-2 i B-2”. Zob. Maciej Krzysik, *Nysa 1945 – walki na przedpolach miasta*, „Nyskie Szkice Muzealne”, 11 (2018), s. 195.

Proweniencja fotografii

Prezentowany zestaw powstał w wyniku kwerendy przeprowadzonej przeze mnie w Archiwum Fotografii Muzeum Powiatowego w Nysie (dalej: MPN, AF) oraz w Parafii Świętego Jakuba w Nysie (dalej: PŚJ). Spośród zgromadzonych tam zdjęć, przedstawiających architekturę oraz różne wydarzenia od początku XX w. do czasów nam współczesnych, wybrałam kilkadziesiąt fotografii ukazujących stan zabudowy centrum Nysy w latach 40., 50. i na początku lat 60. XX w. Fotografie dobierałam tak, by ukazać zmieniającą się w analizowanym okresie zabudowę możliwie wielu placów i ulic oraz obiektów w śródmieściu. Zestaw fotografii dotyczy centrum Nysy (Rynek, Rynek Garncarski, Rynek Solny, ulice: Biskupa Jarosława, Bolesława Krzywoustego, Bracka, Celna, Daniela Chodowieckiego, Grodzka, ks. Józefa Kądziołki, Kramarska, Kupiecka, Karola Miarki, Henryka Siemiradzkiego, Sukienicza, Tkacka, Wałowa, Wrocławska)⁷⁴.

Większość prezentowanych zdjęć (68) pochodzi z MPN AF. Zgromadzone tam fotografie posiadają sygnatury, opatrzone są opisem (miejsce lub obiekt, data, autor). Zbiór zdjęć w PŚJ, z którego prezentuję 12 fotografii, nie został skatalogowany i zwykle nie ma opisu. Jedno zdjęcie pochodzi z publikacji albumowej⁷⁵. Dołączam je do tego zestawu, ponieważ ilustruje praktykę manipulowania przekazem fotograficznym przez podpis, w tym wypadku przez podanie innego roku niż data powstania fotografii.

Autorem 50 zdjęć jest Stanisław Kramarczyk, sześciu Józef Drzazga, jednego Adam Śmiałowski, a w przypadku 24 zdjęć nie było informacji o autorze. Stanisław Kramarczyk, inżynier architekt, który już 11 V 1945 r. dotarł do Nysy i objął tam stanowisko kierownika Referatu Kultury i Sztuki w Starostwie Powiatowym, a wkrótce potem został również kierownikiem Muzeum w Nysie oraz kierownikiem i głównym projektantem Pracowni Konserwatorskiej, związany był z Nysą do 1962 r., kiedy to opuścił miasto w wyniku konfliktu z Miejską Radą Narodową w Nysie dotyczącego kwestii ratowania zabytkowej substancji miasta⁷⁶.

⁷⁴ W opisie stosuję nazwy ulic i placów obowiązujące w lipcu 2017 r., kiedy przygotowywałam ten materiał. Informacje o wcześniejszych nazwach ulic i placów w Nysie można znaleźć w publikacji Ewa Dawidejt-Drodek, *Nazwy ulic w Nysie w kontekście pamięci kulturowej*, Opole 2015.

⁷⁵ *Opolskie*, il. 107: „Śródmieście Nysy w roku 1945”.

⁷⁶ O wniosku Miejskiej Rady Narodowej z 1955 r. w sprawie odwołania Stanisława Kramarczyka z Nysy, gdyż „opóźnia odbudowę Nysy”, piszą: Krzysztof Pawlik, *Stanisław Kramarczyk – pionier odbudowy zabytków architektury w Nysie*, [w:] *Problemy dziedzictwa kulturowego*

Józef Drzazga (1915–2015) był mieszkańcem Nysy od 1953 r. do swojej śmierci. Pracował w handlu spółdzielczym, a następnie przez 20 lat w Miejskiej Radzie Narodowej w Nysie, pasjonowały go fotografia i turystyka⁷⁷. Adam Śmietański (1919–1992) był od 1945 r. właścicielem zakładu fotograficznego w Opolu, fotoreporterem i artystą fotografikiem.

Zasady opracowywania zestawu fotografii

Układ zestawu fotografii

Fotografie opatruję rzymską cyfrą (I lub II) oraz numerem podanym cyfrą arabską. Cyfra rzymska wynika z przypisania fotografii do odpowiedniej części zestawu, a arabska określa kolejność zdjęcia w ramach danej części.

Każda z części opracowania ukazuje substancję materialną centrum Nysy z pierwszych kilkunastu powojennych lat pod określonym kątem. W pierwszej części prezentuję to, co z dawnej zabudowy centrum przetrwało w pejzażu miasta do przełomu lat 50. i 60. XX w. Zamieszczam tu fotografie ukazujące stan, który można określić jako będący bezpośrednim lub pośrednim skutkiem wojny. Stąd nieco metaforyczny tytuł pierwszej części – *Ocalałe wśród ruin i zgliszczy*. W części drugiej, która zostanie opublikowana w kolejnym numerze Śląskiego Kwartalnika Historycznego „Sobótka”, zgrupowałam fotografie ukazujące efekty powojennych działań władz miasta⁷⁸. Pierwsza część zestawu fotografii (I. *Ocalałe wśród ruin i zgliszczy*), prezentowana poniżej, składa się z 34 zdjęć. Otwiera ją fotografia Rynku z 1946 r. z ruinami Domu Wagi Miejskiej. Zdjęcia unaoczniają, że część budowli ocalała jedynie jako wypalone mury, obrazują stan zniszczeń obiektów zarówno tych później odbudowanych, jak i tych, które zostały usunięte z pejzażu miasta, rejestrują postępujący proces degradacji zabudowy Rynku i ulic w centrum Nysy. Tę część zestawu kończy zdjęcie ruiny Domu Komendanta. W drugiej części opracowania prezentowane są materiały dotyczące odbudowy, rozbiórki i nowej zabudowy.

w *architekturze*, red. Tadeusz Drewniak, Bogusław Szuba, Nysa 2005, s. 196–197; Pierścieniak, Stanisław Kramarczyk, s. 76–78.

⁷⁷ Tak pisał o swoich zainteresowaniach w albumie *Nysa jakiej nie znamy*, s. 5. Pierwsze wydanie niewielkiego objętościowo albumu (62 strony) ukazało się w 2002 r.

⁷⁸ Drugą część zob. Ewa Dawidejt-Drodek, *Podnoszenie miasta z ruin (zestaw fotografii centrum Nysy z lat 40. i 50. XX w.)*. Krytyczne opracowanie materiału ikonograficznego. Część druga (*Odbudowa, rozbiórka i nowa zabudowa*), „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 74 (2019), 4.

W ramach poszczególnych części stosuję jako podstawowy układ chronologiczny. Nie przestrzegam go jednak zbyt rygorystycznie i czasami – aby dobitniej unaocznić zmiany zachodzące w fizjonomii konkretnego miejsca – zestawiam obok siebie fotografie tych samych obiektów i miejsc wykonane w pewnym odstępie czasu. Pozwala to lepiej zobrazować znikanie poszczególnych domów lub nawet prawie całej przedwojennej zabudowy.

Warto zwrócić uwagę, że widok z ul. Brackiej na Rynek z perspektywy ulicy – na fasady (fot. I.7) daje inny obraz zniszczeń niż widok z wieży kościoła śś. Piotra i Pawła (I.8) – ukazujący wyburzone i wypalone domy bez dachów. O tym, że fotografia uwiecznia tylko ten fragment rzeczywistości, który uchwycony został obiektywem aparatu, a zatem że nie zawsze pokazuje całą prawdę, świadczy dobitnie zdjęcie I.12. Widać na nim ciąg zabudowy ul. Celnej z kamienicami w pozornie dobrym stanie (nienaruszone fasady, tylko partery domów ze śladami zniszczeń/plądrowania i brakuje szyb w oknach). Tymczasem Stanisław Kramarczyk w swoim zestawieniu podaje, że w kwietniu 1945 r. prawie wszystkie domy przy ul. Celnej (aż 57 z 60) były wypalone⁷⁹.

Opis fotografii

Podpisy pod fotografiami składają się z dwóch części, o różnej proveniencji. Pierwsza część jest wynikiem analizy treści zdjęcia – nadany przeze mnie numer i tytuł, ustalona data powstania fotografii, opis zawierający bardziej szczegółową identyfikację obiektów, podstawa ustalenia lokalizacji lub daty (jeśli są inne niż w źródle), ewentualnie informacja, w jakiej publikacji można zobaczyć dawny wygląd tego miejsca/obiektu. Druga część podpisu zawiera dane ze źródła – skrót nazwy zasobu, sygnatura, oryginalny opis, informacja o autorze – imię i nazwisko lub skrót b.a., jeśli autora nie podano. W tę drugą część ingeruję wtedy, gdy treść jest zbyt ogólna lub niezgodna z tym, co ustaliłam. Opatruję wówczas znakiem [!] występujące w opisach źródłowych błędy, a znakiem [?] podane tam nieprecyzyjne daty lub lokalizacje, jeśli udało mi się określić je bardziej dokładnie.

Tytuły fotografii

Tytuły fotografii nadane zostały przeze mnie. Potrzeba taka wynikała z kilku powodów. Po pierwsze, niektóre fotografie w ogóle nie były podpisane. Po drugie,

⁷⁹ Dokument Stanisława Kramarczyka.

część miała tytuły zbyt ogólne, typu: Zniszczenia w Nysie, Centrum Nysy, Odbudowa śródmieścia Nysy czy Nysa w trakcie odbudowy, zachodziła więc potrzeba doprecyzowania lokalizacji. Po trzecie, część tytułów podawała nazwę tylko jednego obiektu (najczęściej zabytkowej budowli), choć treść fotografii jest bogatsza. Często to właśnie otoczenie tytułowego obiektu jest ze względów analitycznych bardziej dla mnie istotne.

Ustalanie i weryfikacja dat

Ten element opisu fotografii nastroczał szczególnie wiele trudności. I to nie tylko dlatego, że w opisie źródłowym kilku fotografii nie podano daty. Część oryginalnych opisów fotografii zawiera datowanie bardzo ogólne, typu: po 1945 r., lata 50. lub lata 50./60. XX w., uznałam więc za konieczne ustalenie bardziej precyzyjnej daty powstania zdjęcia. Analizując treść zdjęć, stwierdziłam ponadto, że prezentowany na kilku fotografiach stan zabudowy/zniszczeń nie powinien być opatrzony taką datą, jaką podaje źródło. Poprawiając lub precyzując datę powstania fotografii, podaję w opisie, na jakiej podstawie to czynię. Jeśli wprowadzane przeze mnie datowanie nie jest oparte na twardych dowodach (w 100% pewne), lecz tylko wielce prawdopodobne, umieszczam po dacie znak (?).

Czasami informację o dacie powstania mogłam odczytać ze zdjęcia. Na przykład sfotografowany samochód ciężarowy Stalinogrodzkiego Przedsiębiorstwa Transportu Budownictwa Przemysłowego (fot. II.21) daje podstawę do datowania zdjęcia na lata 1953–1956 (ponadto świadczy o tym, że w Nysie pozyskiwano w wyniku rozbiórki budynków cegły nie tylko na odbudowę Warszawy).

Jako twardy dowód traktuję materiał ikonograficzny opublikowany w tamtych czasach. I tak, zamieszczone w artykułach S. Kramarczyka z 1946 r. i 1948 r. fotografie południowo-wschodniej pierzei Rynku ukazujące stan zachowania/zniszczenia zabudowy identyczny jak na opisywanych przeze mnie fotografiach dają podstawę do poprawienia dat. Podobnie reportaż Edwarda Pochronia (tekst) i Jerzego W. Brzozy (zdjęcia) wydrukowany w lipcu–sierpniu 1957 r., informujący m.in. o odbudowaniu w stanie surowym w 1954 r. dwóch zabytkowych domów przy ul. Bankowej (tak wówczas nazywała się Celna) oraz pokazujący dwa wybudowane bloki mieszkalne przy tej ulicy⁸⁰, stanowi podstawę weryfikowania dat

⁸⁰ Edward Pochroń, Jerzy W. Brzoza, *Gęsi nie uratują „Śląskiego Rzymu”*, „Odra” [Opole], 1 (1957), 2/3, s. 16–17.

części fotografii opisanych jako lata 50./60. XX w. Dotyczy to zresztą nie tylko nowej zabudowy przy ul. Celnej, ale także rozbiórek w śródmieściu. Podważa to głoszoną w XXI w. tezę, że od połowy lat 50. XX w. „śródmieście było ogromnym placem porośniętym trawą, na którym stały pojedyncze obiekty”, a zabudowywanie śródmieścia rozpoczęło się dopiero z początkiem lat 60. XX w.⁸¹

Podstawę zakwestionowania datowania ze źródła i ustalenia poprawnej daty często stanowi kontekst architektoniczny mający bezdyskusyjne umocowanie w określonym czasie. Tak jest w przypadku stalowej konstrukcji na dachu kościoła św. Jakuba i św. Agnieszki. Pochodząca z wiarygodnych materiałów o charakterze sprawozdawczym⁸² informacja, że stalowa konstrukcja stawiana była tam od marca do listopada 1957 r., umożliwia precyzyjne datowanie tych fotografii, na których jest ona widoczna. Pozwala również określić górną cezurę (przed 1957 r.) tych fotografii, na których widać jeszcze płaski dach kościoła bez tej konstrukcji. Za wielce prawdopodobne uznaję datowanie wynikające z porównania stanu zabudowy/zniszczeń tego samego miejsca, jeśli choć jedna z porównywanych fotografii ma datowanie w 100% pewne.

W ustalaniu dat jedynie częściowo przydatne okazały się źródła archiwalne zawierające uchwały. Na przykład uchwała Zarządu Miejskiego z 2 VI 1948 r. o wyrażeniu zgody na rozbiórkę „budynku byłego zboru ewangelickiego w Nysie przy ul. Koszarowej i użycie cegły uzyskanej z rozbiórki do odbudowy sklepienia w prezbiterium kościoła zabytkowego św. Barbary”⁸³ pozwala datować fotografie z widokiem tego zboru na okres sprzed daty podjęcia uchwały. Do źródła, jakim są uchwały, podchodziłam jednak bardzo ostrożnie, ponieważ podjęcie uchwały nie oznacza, że ją wykonano. Na przykład w sprawie odbudowy dawnego Teatru Miejskiego podjęto wiele uchwał⁸⁴, w uchwale nr 16/81/54 wskazano nawet 1 I 1956 r.

⁸¹ Foltyn, *Zniszczenie*, s. 18.

⁸² Gerard Sznura, *Katedra św. Jakuba w Nysie wraca do życia*, „Wiadomości Urzędowe Kurii Biskupiej Śląska Opolskiego”, 14 (1959), 4, s. 153–157; widokówka z tamtych lat „Rekonstrukcja dachu katedry św. Jakuba w Nysie 1956–1958” (fot. II.41).

⁸³ APO, PMRN, WOP, sygn. 545, Księga uchwał, k. 147. W uzasadnieniu podano, że mury zboru ewangelickiego „są prawie zupełnie zdrowe i można by budynek ten odbudować, jednak budynek nie jest zabytkowy i swoim typowo pruskim stylem nie harmonizuje z zabytkowym kościołem św. Barbary, jak również z całością tamt.[ejszej] dzielnicy”. Udział w podjęciu tej decyzji miał inż. arch. S. Kramarczyk.

⁸⁴ APO, PMRN, WOP, sygn. 545, Księga uchwał, k. 129, uchwała z 14 IV 1948 r., k. 155–156, uchwała z 9 VI 1948 r., k. 185–187, uchwała z 12 XI 1948 r., k. 269, uchwała z 7 XI 1960 r.; APO, PMRN, sygn. 18, Protokoły Sesji Rady 1954, k. 44, Protokół I/54 z 12 III 1954 r.; sygn. 61, Protokoły sesji Rady 1957, t. 1, k. 223, Protokół V/57 z 28 X 1957 r.

jako datę planowanego uruchomienia stałego Państwowego Teatru Ziemi Nyskiej, natomiast odbudowę obiektu zakończono dopiero w 1979 r.⁸⁵ Podobnie tylko częściowo przydatne do ustalenia dat są pojedyncze dokumenty archiwalne o charakterze sprawozdawczym. Na podstawie sprawozdania, że w pierwszym półroczu 1957 r. zakończono odgruzowywanie śródmieścia⁸⁶, nie można wyciągać wniosku, że później już nie prowadzono prac rozbiórkowych. W dokumencie z maja 1958 r. mowa jest bowiem m.in. o tym, że należy zaplanować środki na „ostateczne odgruzowanie miasta” w latach 1959–1960⁸⁷. Dopiero bardzo gruntowna kwerenda dokumentów archiwalnych i ich krytyczna analiza mogłyby dostarczyć w pełni wiarygodnych danych do weryfikacji datowania zniszczeń i odbudowy substancji materialnej miasta.

Z rezerwą należy podchodzić do relacji dotyczących faktów sprzed lat. Ankieta przeprowadzona w 1962 r.⁸⁸ okazała się niewiarygodna w określeniu stanu zniszczeń w 1945 r. Podano w niej, że zniszczone były w 100% (ruiny albo wypalone budynki): Rynek, ul. Kostrzewy (czyli Celna), Wrocławska, Matejki, Lenino (czyli św. Piotra), Bolesława Krzywoustego, Biskupa Jarosława i Wałowa⁸⁹. Wykorzystując z tej ankiety informacje dotyczące tylko nieodległego czasu, a mianowicie, że odbudowę „nowoczesną” rozpoczęto w 1955 r. i do 1962 r. wzniesiono czterokondygnacyjne bloki mieszkalne przy ul. Sobieskiego, Celnej, w Rynku, Kramarskiej, Grzybowej i przy pl. Kościelnym, a w 1962 r. rozpoczęto odbudowę ul. św. Piotra (wówczas Lenino), Rynku do ul. Bolesława Krzywoustego, ul. Matejki i Szopena⁹⁰.

⁸⁵ Zmieniono przy tym zarówno formułę obiektu (na miejski dom kultury), jak i fasadę budynku – „ze szklanym akwariem przyszłej kawiarni”. Stanisław Chaciński, *Przed wysokim odbiciem*, „Opole”, 10 (1979), 12, s. 7.

⁸⁶ APO, PMRN, sygn. 67, Protokoły Sesji Rady 1958, t. II, k. 37, Protokół IV/58 z 28 VI 1958 r.

⁸⁷ APO, PMRN, MKPG, sygn. 566, Program rozwoju miasta Nysy na lata 1959–1965, k. 38.

⁸⁸ IŚ ZSB, sygn. A 87, Izbiński. Udzielający odpowiedzi Jan Radomański (od grudnia 1954 r. przewodniczący PMRN) trafił do Nysy w 1951 r. Zbigniew Kulig, *Ludzie naszego miasta. Jan Radomański*, „Nowiny Nyskie”, nr 21 z 31 VII 1986, s. 4.

⁸⁹ *Dokument Stanisława Kramarczyka* wykazuje zachowane pojedyncze budynki przy wszystkich tych ulicach. Ponadto mieszkania m.in. przy ul. Bolesława Krzywoustego i ul. Jana Matejki były zasiedlone, ponieważ nakazano je opuścić ludności niemieckiej. APO, ZM Nysa, sygn. 103, Bezpieczeństwo miasta – protokoły, sprawozdania, 1945–1946, t. 1, k. 5, Zarządzenie z 25 VI 1945 r. dotyczące rozgraniczenia miejsc osiedlenia ludności polskiej i niemieckiej. Przy ul. Bolesława Krzywoustego zachował się także dawny budynek poczty, w których ulokował się polski urząd pocztowy, oraz dawny hotel „Schwan”, który podjął w 1945 r. działalność jako hotel „Pod Łabędziem”.

⁹⁰ IŚ ZSB, sygn. A 87, Izbiński, s. 154.

Identyfikacja obiektów

Dokładałam starań, by zidentyfikować obiekty na fotografiach nieopisanych lub opisanych bardzo ogólnie, jako: Zniszczenia w Nysie, Centrum Nysy, Odbudowa śródmieścia Nysy, Nysa w trakcie odbudowy.

W przypadku znacznych zniszczeń podstawę do określenia lokalizacji stanowi kontekst architektoniczno-urbanistyczny, czyli zachowane dominanty i charakterystyczne budowle w bliższym lub dalszym sąsiedztwie. Pomocne w określeniu lokalizacji były zwłaszcza sylwety dwóch zachowanych baszt bramnych – Wrocławskiej (w ciągu ul. Wrocławskiej) z renesansową attyką ozdobioną różnymi wieżyczkami basztowymi, oraz Ziębickiej (u zbiegu ulic Bolesława Krzywoustego, Piastowskiej i Fryderyka Szopena) z zębatą attyką. Punkt odniesienia stanowiły również sylwety bądź wieże ocalałych obiektów sakralnych – kościoła śś. Piotra i Pawła⁹¹ (z głównym wejściem w elewacji południowej przy ul. Brackiej i z dwiema wieżami w fasadzie zachodniej przy ul. ppor. Emilii Gierczak) oraz sąsiadującego z nim dawnego klasztoru Bożogrobców, ponadto bryły kościoła pojezuickiego Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny⁹² (wzdłuż ul. Grodzkiej, z fasadą w północno-wschodniej pierzei Rynku Solnego) i kościoła Zwiastowania Najświętszej Marii Panny (przy ul. Celnej). Znakami orientacyjnymi były także bryły mniej lub bardziej uszkodzonych i odbudowywanych znaczących budowli, jak gotycka dzwonnica wraz z kościołem św. Jakuba i św. Agnieszki (przy pl. Kościelnym), Dom Wagi Miejskiej (w zabudowie śródrynkowej) oraz ruina wieży ratuszowej⁹³. Na przykład, ze względu na znaczne zniszczenia znajdujących się na pierwszym planie obiektów podstawą ustalenia lokalizacji w przypadku jednej fotografii była ornamentyka wież widocznych zza ruin. Pozwoliła ona na zidentyfikowanie, że są to wieże kościoła pojezuickiego Wniebowzięcia Najświętszej

⁹¹ Zalewski, *Parafia Świętego Jakuba*, s. 73 podaje, że kościół śś. Piotra i Pawła był tylko częściowo uszkodzony. Remontu wymagały uszkodzona wieża, dach, okna i instalacja elektryczna. Prace remontowe zakończono po 1950 r., kiedy kościół przeznaczono dla Seminarium Duchownego Śląska Opolskiego przeniesionego z Opola do Nysy.

⁹² *Ibidem*, s. 71–72. Zalewski podaje, że kościół Wniebowzięcia NMP wymagał stosunkowo niewielkiego remontu, naprawiono częściowo uszkodzony dach i wstawiono brakujące szyby. Po przeprowadzeniu prac remontowych kościół udostępniono wiernym na przełomie 1946 i 1947 r.

⁹³ Jeszcze w styczniu 1962 r. przewodniczący PMRN Jan Radomański i sekretarz PMRN Maria Marczyk stwierdzili, że wieża, która „miała 98 m wysokości i była najwyższą na Śląsku”, zostanie odbudowana w „stylu zabytkowym” (IS ZSB, sygn. A 87, Izbiński, s. 154v). W kilka lat później Jan Radomański sam zabiegał o zgodę na rozbiórkę – wbrew zakazowi Ministerstwa Kultury i Sztuki – i uzyskał ją w 1966 r., korzystając ze wstawiennictwa Józefa Cyrankiewicza. Zob. Kulig, *Ludzie naszego miasta*, s. 4.

Marii Panny, i w efekcie na ustalenie, że ruiny te znajdowały się w okolicach ulic Grodzkiej, Kramarskiej i Tkackiej.

Powojenne wyburzenia i rozbiórki wyeliminowały z pejzażu miasta wiele obiektów, dlatego też ikonografia Nysy z czasów nam współczesnych nie zawsze może dostarczyć wskazówek w zakresie lokalizacji. Aby zidentyfikować nieistniejące już budowle, a także podać, gdzie się one znajdowały, sięgnęłam po publikacje albumowe z dawnymi kartami pocztowymi i przedwojennymi fotografiami⁹⁴ oraz po współczesne opracowania na temat układu architektoniczno-urbanistycznego Nysy sprzed II wojny światowej⁹⁵.

Nazwy obiektów podane w oryginalnych opisach pochodzą z czasu katalogowania zbiorów fotograficznych. I tak, budynek przy pl. Kościelnym, w którym mieścił się po II wojnie światowej Sąd Grodzki, opisany został jako Sąd Powiatowy. Uznałam, że lepszym rozwiązaniem niż podawanie przygodnych (zmiennych w czasie) nazw instytucji mających siedzibę w danym obiekcie jest używanie nazwy pierwotnej, czyli w tym wypadku – dawny konwikt dla chłopców. Analogicznie, szkołę przy ul. Brackiej i Bielawskiej określałam jako dawne gimnazjum realne, nie biorąc pod uwagę kolejnych powojennych reorganizacji placówek szkolnych. Posługuję się nazwą dawny klasztor Bożogrobców, a nie określeniami, które obowiązywały w różnym czasie, czyli Arcybiskupi Szpital Główny, Szpital Biskupi, Seminarium Duchowne Śląska Opolskiego czy współcześnie Diecezjalny Dom Formacyjny. Nazwę nyskiej fary (od 2009 r. bazylika pw. św. Jakuba i św. Agnieszki) podaję w skróconym, historycznym brzemieniu – jako kościół św. Jakuba. Przyjęty przeze mnie sposób podawania nazw obiektów zabytkowych stosowany jest zresztą w opracowaniach naukowych dotyczących zabytków Nysy⁹⁶.

⁹⁴ Neisse mit Anhang Stadt und Bad Ziegenhals, Hrsg. [Albert] Franke et al., Berlin-Friedenau 1925; Franz-Christian Jarczyk, *Neisse um 1900 auf alten Ansichtskarten*, Hildesheim 1986; idem, *Neisse. Kleine Stadtgeschichte*; Neisse. *Das Schlesische Rom*; Zalewski, *Nysa na dawnej pocztówce*.

⁹⁵ Krawczyk, *Blok śródrzykowy*; idem, *Nysa – przemiany architektoniczne*, s. 67–92; idem, *Architektura dawnej Nysy*, [w:] *Historia lokalna na przykładzie ziemi nyskiej*, Nysa 2014, s. 64–85; idem, *Wstępne sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych przeprowadzonych na Rynku w Nysie w 2015 roku*, „Nyskie Szkice Muzealne”, 9 (2016), s. 39–52; idem, *Syntetyczne omówienie*, s. 9–26.

⁹⁶ Janusz Kębłowski, *Nysa*, Wrocław 1972; Konstanty Kalinowski, *Barokowa architektura Nysy*, [w:] *Szkice Nyskie. Studia i materiały*, t. 1, red. Zbigniew Kowalski, Opole 1974, s. 16–66; idem, *Architektura doby baroku na Śląsku*, Warszawa 1977; *Nysa. Sztuka w dawnej stolicy*; artykuły na łamach „Nyskich Szkiców Muzealnych”.

I. Ocalałe wśród ruin i zgliszcz

I.1. Zachodnia pierzeja Ryнку i fragment zabudowy śródmiejskiej z ruinami Domu Wagi Miejskiej, 1945–1946 r.

Obiekty z prawej strony identyfikuję jako zachodnią pierzeję zabudowy śródmiejskiej. Pierwszy z nich to ruiny Domu Wagi Miejskiej (zachowane fragmenty boniowanego przyziemia, arkady i ściany ozdobionej sgraffito), za nimi okazała kamienica złotnika Dalischa. Z lewej: zabudowana w całości (choć ze śladami zniszczeń) zachodnia pierzeja Ryнку. W głębi zwieńczenie baszty bramy Ziębickiej. Datę poprawiam ze względu na stan zniszczenia Domu Wagi Miejskiej, jej odbudowę rozpoczęto w 1947 r.

Źródło: MPN, AF, sygn. 1449. Zachodnia pierzeja Ryнку, zniszczona zabudowa, lata 50./60. [!] XX w., Stanisław Kramarczyk.

I.2. Zniszczenia w Ryнку i przy ul. Henryka Siemiradzkiego, lata 40./50 XX w.

Po prawej ruiny pierzei przed kościołem św. Jakuba. W głębi na wprost wypalony i bez dachu dawny Dom Miejski (Stadthaus) z 1872 r., za nim ul. Henryka Siemiradzkiego. Dawny widok zob. Załowski, *Nysa na dawnej pocztówce*, ryc. 31.

Źródło: MPN, AF, sygn. 1699. Domy 41–47 w Ryнку, w głębi ul. Siemiradzkiego, lata 40./50. XX w., Stanisław Kramarczyk.

I.3. Zniszczenia w północnej części wschodniej pierzei Rynku, 1946 r.

Z prawej ruiny Domu pod Patrycjuszem (Haus zum Patrizier). Lokalizację poprawiam za: Krawczyk, *Nysa – przemiany architektoniczne*, s. 80. Datę ustalam na podstawie opisu fot. o sygn. 1931, prezentującej identyczny stan (nie)zachowania obiektu.

Źródło: MPN, AF, sygn. 1999, zabudowa śródrynkowa [!], Stanisław Kramarczyk.

I.4. Zniszczone domy nr 4–7 w Rynku, 1946 r.

Na wprost (w północnej części wschodniej pierzei Rynku) ruiny Domu pod Patrycjuszem (Haus zum Patrizier), z ceramiczną rzeźbą mieszczanina. Dawny widok: Krawczyk, *Architektura dawnej Nysy*, ryc. 9.

Źródło: MPN, AF, sygn. 1931, Rynek, domy nr 4–7, 1946 r., Stanisław Kramarczyk.

I.5. Fasada wypalonego Domu pod Patrycjuszem (Haus zum Patrizier) w Rynku nr 4, druga połowa lat 40. XX w.

Kamienica znajdowała się w północnej części wschodniej pierzei Rynku. Dawny widok: Krawczyk, *Architektura dawnej Nysy*, ryc. 9.

Źródło: MPN, AF, sygn. 1988. Nysa, figura Patrycjusza na elewacji Domu pod Patrycjuszem (Haus zum Patrizier) w Rynku nr 4, Stanisław Kramarczyk.

I.6. Ruiny kościoła św. Barbary i dawnej szkoły ewangelickiej, 1946 r.

Źródło: MPN, AF, sygn. 2056. Nysa, kościół św. Barbary i dawna szkoła ewangelicka, 1946 r., Stanisław Kramarczyk.

I.7. Widok z ul. Brackiej na zniszczony Rynek, lata 40. XX w.

Na pierwszym planie z lewej kamienice przy ul. Brackiej (częściowo uszkodzone), z prawej dom narożny przy ul. Brackiej i Celnej. Na drugim planie z lewej fragment zabudowy śródrzynekowej, w centrum (na ulicy) fontanna Trytona, z prawej południowo-wschodnia pierzeja Rynku z ruinami domu przy zbiegu z ul. Celną. Na ostatnim planie fragment górnej kondygnacji gotyckiej dzwonnicy i fasada kościoła św. Jakuba. Dawny widok: *Neisse. Das Schlesische Rom*, s. 67; Zalewski, *Nysa na dawnej pocztówce*, ryc. 26.

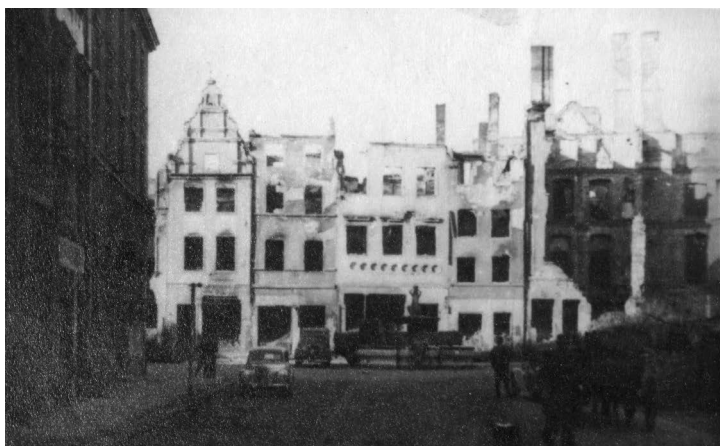
Źródło: MPN, AF, sygn. 1535. Widok z ul. Brackiej na zniszczony Rynek, lata 40. XX w., Stanisław Kramarczyk.

I.8. Widok z kościoła św. Piotra i Pawła na zniszczenia zabudowy ul. Brackiej i Rynku, 1945–1946 r.

Wśród wypalonych i pozbawionych dachów kamienic w Rynku widoczny jest (w głębi na wprost) okazały dom zabudowy śródrzynekowej – kamienica złotnika Dalischa i po drugiej stronie ul. Sukienniczej ruiny Domu Wagi Miejskiej. Poprawiam datę ze względu na stan zniszczenia Domu Wagi Miejskiej. Dawny widok: Zalewski, *Nysa na dawnej pocztówce*, ryc. 11.

Źródło: MPN, AF, sygn. 1784. Widok z kościoła św. Piotra i Pawła na zniszczoną zabudowę miasta, lata 40./50. [!] XX w., b.a.

I.9. Zniszczone kamienice przy ul. Brackiej i Celnej, lata 40./50. XX w.

Na wprost uszkodzone kamieniczki po zachodniej stronie ul. Brackiej, przed nimi fontanna Trytona. Z lewej strony zachowane domy przy ul. Celnej.

Źródło: MPN, AF, sygn. 1135. Zniszczone kamienice przy ul. Brackiej i Celnej, lata 40./50. XX w., b.a.

I.10. Zniszczona zabudowa Ryнку i ul. Brackiej, lata 40./50. XX w. (przed 1955 r.)

Na pierwszym planie z lewej kamienice południowo-wschodniej pierzei Ryńku z ruinami domu na rogu ul. Celnej, z prawej fragment zabudowy śródmiejowej. Na drugim planie z lewej narożny dom przy zbiegu ul. Celnej i Brackiej, z prawej ruiny kamieniczek południowo-zachodniej pierzei Ryńku i uszkodzone kamieniczki przy ul. Brackiej. Na ostatnim planie z lewej uszkodzony budynek dawnego gimnazjum realnego, w centrum (na ulicy) fontanna Trytona, z prawej ocalały kościół św. Piotra i Pawła. Dawny widok: Thullie, *Zabytki architektoniczne*, s. 274.

Źródło: MPN, AF, sygn. 1151. Ulica Bracka i Rynek. Zniszczone kamienice południowo-zachodniej pierzei Ryńku, lata 40./50. XX w., Stanisław Kramarczyk.

I.11. Zniszczenia w zabudowie Ryнку i ul. Brackiej, przed 1955 r.

Na wprost ruiny domów 22–25 w południowo-zachodniej pierzei Ryнку. Za nimi kamienice 18–2 przy ul. Brackiej, kościół św. Piotra i Pawła oraz wieża dawnego klasztoru Bożogrobców. Na placu w głębi fontanna Trytona. Precyzuję datę ze względu na stan zabudowy. Zembaty, *Opole i Opolszczyzna*, s. 193 zamieszcza w 1955 r. fot. z odbudowanymi szczytami kamieniczek przy ul. Brackiej. Dawny widok: Thullie, *Zabytki architektoniczne*, s. 274.

Źródło: MPN, AF, sygn. 1679/3. Nysa, ul. Bracka – fontanna Trytona, kościół św. Piotra i Pawła, domy nr 18–2, Rynek domy nr 22–25. Lata 50. [?] XX w., Stanisław Kramarczyk.

I.12. Ulica Celna, przełom lat 40. i 50. XX w.

Widok od strony ul. Brackiej na ul. Celną. W głębi ocalały kościół Zwiastowania Najświętszej Marii Panny. Datę precyzuję na podstawie stanu zabudowy (są domy po obu stronach ulicy), a *Dokument Stanisława Kramarczyka* podaje, że do kwietnia 1955 r. rozebrano 55 budynków spośród 60 istniejących w kwietniu 1945 r. przy ul. Celnej (używał określenia Cłowa od niemieckiej nazwy Zollstrasse). Dawny widok: Jarczyk, *Neisse um 1900*, s. 44.

Źródło: MPN, AF, sygn. 1778. Ulica Celna po 1945 r. [?], b.a.

I.13. Ruiny domów nr 20–27 w Ryнку i przy ul. Celnej nr 6–12, przełom lat 40 i 50. XX w.

Na pierwszym planie ruiny domów w Ryнку. W głębi zniszczone domy przy ul. Celnej. Datę precyzując na podstawie stanu zabudowy.

Źródło: MPN, AF, sygn. 1925. Nysa, Rynek ruiny domów nr 20–27, ul. Celna nr 6–12, po 1945 r. [?], Stanisław Kramarczyk.

I.14. Widok z północno-wschodniej części Ryнку na ul. Wrocławską, gotycką dzwonnice i kościół św. Jakuba, lata 40./50. XX w.

Z prawej na pierwszym planie zniszczone domy zabudowy śródrzynekowej, dalej ruiny pierzei przed dzwonnice i kościołem, gotycka dzwonnica i kościół św. Jakuba. W centrum z lewej: wypalona kamienica na rogu Ryнку i ul. Wrocławskiej (dawna Cafe Paul Rothe). W głębi fragment ul. Wrocławskiej. Datę precyzując ze względu na stan zabudowy. Dawny stan: *Neisse. Das Schlesische Rom*, s. 117; Zalewski, *Nysa na dawnej pocztówce*, ryc. 21.

Źródło: MPN, AF, sygn. 1232. Widok na zniszczoną zabudowę Ryнку, lata 50. [?] XX w., Stanisław Kramarczyk.

I.15. Ulica Wrocławska w kierunku baszty bramy Wrocławskiej, lata 40./50. XX w.

Po obu stronach zniszczone domy przy ul. Wrocławskiej (Opis kamienicy nr 17 Thullie, *Zabytki architektoniczne*, s. 274–275). Na chodniku cembrowina Pięknej Studni (brak ozdobnej kutej kraty). W głębi ocalała baszta bramy Wrocławskiej. Dawna zabudowa ul. Wrocławskiej: *Neisse mit Anhang*, s. 23; Jarczyk, *Neisse um 1900*, s. 31; *Neisse. Das Schlesische Rom*, s. 117; Zalewski, *Nysa na dawnej pocztówce*, il. 35 i 37.

Źródło: MPN, AF, sygn. 1594/3. Ulica Wrocławska, wieża Wrocławska, lata 40./50. XX w., b.a.

I.16. Zniszczona zabudowa obok baszty bramy Wrocławskiej, 1954 r.
Na pierwszym planie ocalała baszta, za nią fragment ul. Wrocławskiej ze zniszczoną zabudową.

Źródło: MPN, AF, sygn. 1786. Wieża Wrocławska, 1954 r., Józef Drzazga.

I.17. Wypalona gotycka dzwonnica i ruiny zabudowy Rynku, przed 1953 r.

Na pierwszym planie ruiny dawnej zabudowy przed dzwonnica kościoła św. Jakuba. Datę ustalam ze względu na stan zabudowy (jest szczyt dawnej Sali Miejskiej / Stadthalle, dzwonnica bez dachu). Dawny widok: *Miasto Marii Merkert*, s. 62; Zalewski, *Nysa na dawnej pocztówce*, ryc. 21.

Źródło: MPN, AF, sygn. 1235. Dzwonnica przy kościele św. Jakuba i św. Agnieszki, kościół św. Jakuba i św. Agnieszki, b.a.

I.18. Widok od strony kościoła św. Jakuba na zniszczenia w zabudowie śródmiejowej, lata 40./50. XX w.

Na pierwszym planie ruiny wieży ratuszowej. W głębi z lewej strony jedna z wież ocalałego kościoła św. Piotra i Pawła przy ul. Brackiej. Z prawej kamienice zabudowy śródmiejowej (ul. Sukiennicza). Datę precyzuję ze względu na stan zabudowy ul. Sukienniczej. Dawny widok: *Miasto Marii Merkert*, s. 69; Krawczyk, *Architektura dawnej Nysy*, ryc. 7.

Źródło: MPN, AF, sygn. 251. Ruiny wieży ratuszowej w Nysie, po 1945 r. [?], Stanisław Kramarczyk.

I.19. Widok od strony Rynku na ruiny wieży ratuszowej i wypaloną gotycką dzwonicę, przed 1957 r.

Na pierwszym planie z lewej: ruiny żelbetowego domu towarowego Carla Bergmana, z prawej: ruiny wieży ratuszowej z fragmentem bryły dawnej Sali Miejskiej (Stadthalle) zbudowanej w 1922 r. na miejscu Ratusza. W głębi z lewej: wypalona gotycka dzwonnica, z prawej kościół św. Jakuba. Datę precyzuję ze względu na stan obiektów (kościół jest jeszcze bez spadzistego dachu).

Źródło: MPN, AF, sygn. 1478. Nysa, zniszczona zabudowa śródmiejska z ratuszem, lata 50. [?] XX w., Stanisław Kramarczyk.

I.20. Ruiny domów przy ul. Sukienniczej, lata 40./50. XX w. (przed 1957 r.).

W głębi gotycka dzwonnica i kościół św. Jakuba. Datę precyzując na podstawie stanu zniszczeń (wyburzona jedna strona ul. Sukienniczej, kościół św. Jakuba bez spadzistego dachu).

Źródło: MPN, AF, sygn. 1779. Ruiny domów przy ul. Sukienniczej, lata 40./50. [?] XX w., b.a.

I.21. Południowa pierzeja zabudowy śródmiejscowej, lata 40./50. XX w. (przed 1957 r.).

Z lewej w narożnym domu sztyl „Wypożyczalnia książek”. W głębi (za ruinami) gotycka dzwonnica i kościół św. Jakuba (jeszcze bez spadzistego dachu).

Źródło: MPN, AF, sygn. 1693. Rynek, lata 40./50. XX w., Stanisław Kramarczyk.

I.22. Południowo-wschodnia pierzeja Rynku, gotycka dzwonnica i kościół św. Jakuba, 1946 r.

Na pierwszym planie z lewej ruiny zabudowy przed gotycką dzwonnica i kościołem św. Jakuba, z prawej kamienice południowo-wschodniej pierzei Rynku. W głębi od lewej gotycka dzwonnica i kościół św. Jakuba. Poprawiam datowanie ze względu na stan zabudowy – identyczne zdjęcie zamieszcza w 1946 r. Kramarczyk, *Śląski Rzym*, s. 7. Dawny widok: Dziewulski, *Nysa pod rządami pruskimi*, s. 87; Jarczyk, *Neisse um 1900*, s. 28; Zalewski, *Nysa na dawnej pocztówce*, ryc. 26.

Źródło: MPN, AF, sygn. 1252. Kościół św. Jakuba i św. Agnieszki, zniszczona zabudowa Rynku, lata 50./60. [!] XX w., Stanisław Kramarczyk.

I.23. Ruiny południowo-wschodniej pierzei Rynku, zabudowy śródrynkowej, pierzei przed dzwonnica i kościołem św. Jakuba, 1948 r.

Z lewej ruiny południowej pierzei zabudowy śródrynkowej. Kamienice południowo-wschodniej pierzei Rynku (po prawej) uległy większej destrukcji (fasady jak kulisy). Datę poprawiam ze względu na stan zabudowy identyczny jak na fot. wydrukowanej w 1948 r.: Kramarczyk, *Nysa – zabezpieczenie zabytków*, s. 177. Dawny widok: *Neisse. Das Schlesiische Rom*, s. 67; Zalewski, *Nysa na dawnej pocztówce*, ryc. 26.

Źródło: MPN, AF, sygn. 1717. Domy nr 50–53 i 1–5, kościół św. Jakuba w czasie odbudowy, lata 50. [!] XX w., Stanisław Kramarczyk.

I.24. Pierzeja południowo-zachodnia Rynku, początek lat 50. XX w.

Po prawej fragment zabudowy śródrzynekowej z rozebraną częścią kamienicy złotnika Dalischa. Precyzuję datę ze względu na stan zabudowy. Dawny widok zob. Zalewski, *Nysa na dawnej pocztówce*, ryc. 31 i 34.

Źródło: MPN, AF, sygn. 1453. Południowo-zachodnia pierzeja Rynku, lata 50. [?] XX w., b.a.

I.25. Południowo-zachodnia pierzeja Rynku, połowa lat 50. (?) XX w.

Na pierwszym planie z lewej ruiny zabudowy śródrzynekowej, z prawej częściowo rozebrane kamienice. Datę ustalam na podstawie stanu zabudowy.

Źródło: P&J, Rynek w Nysie, b.a.

I.26. Południowo-zachodnia pierzeja Rynku, 1955/56 r. (?)

Na pierwszym planie z lewej ruiny zabudowy śródrzynekowej. W głębi dwie wieże ocalałego kościoła św. Piotra i Pawła oraz wieża dawnego klasztoru Bożogrobców. Większe zniszczenia szczytów kamienic wskazują, że jest to stan późniejszy niż na fot. I.24 i I.25.

Źródło: MPN, AF, sygn. 1791. Pierzeja południowo-zachodnia Rynku, 1954 r. [?], Józef Drzazga.

I.27. Ruiny w okolicach ulic Grodzkiej, Kramarskiej i Tkackiej, lata 50. (?) XX w.

Po lewej (za ruinami) dach i wieże ocalałego kościoła pojezuickiego Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny przy Rynku Solnym, po prawej uszkodzone mury dawnego Seminarium św. Anny, w głębi Dom Macierzysty Zgromadzenia Sióstr św. Elżbiety. Lokalizację ustalę na podstawie ornamentyki wież kościoła (trójkątne przyczółki okien w górnej kondygnacji), a datę ze względu na stan zabudowy.

Źródło: PŚJ. Zniszczenia w Nysie, b.a.

I.28. Zabudowa ul. Biskupa Jarosława, pierwsza połowa lat 50. XX w.

Z prawej strony fasada główna pałacu biskupiego, za nią (w kierunku pl. Kościelnego) kamienice z częściowo uszkodzonymi szczytami. Datę precyzuję ze względu na stan zabudowy (w głębi kościół św. Jakuba przykryty jeszcze płaskim dachem, w tle wieża ewangelickiego kościoła garnizonowego na Wyspie Młyńskiej, rozebranego w 1956 r.). Dawny widok: *Neisse mit Anhang Stadt*, s. 25; Jarczyk, *Neisse um 1900*, s. 38; Krawczyk, *Nysa – przemiany architektoniczne*, ryc. 25.

Źródło: MPN, AF, sygn. 1703. Ulica Biskupa Jarosława, lata 50. [?] XX w., Stanisław Kramarczyk.

I.29. Zabudowa ul. Biskupa Jarosława, lata 50. XX w. (przed 1957 r.)

Widok na ulicę od strony pl. Kościelnego, w głębi pałac biskupi. Precyzuję datowanie, porównując stan zabudowy na sąsiednich fotografiach. Dawny widok: Sikorski, *Nysa*, s. 14.

Źródło: MPN, AF, sygn. 1757. Domy 9–12 ul. Biskupa Jarosława, lata 50. [?] XX w., Stanisław Kramarczyk.

I.30. Zabudowa ul. Biskupa Jarosława, 1957 r.

Widok ul. Biskupa Jarosława w stronę pl. Kościelnego. Z lewej fasady wypalonych i częściowo rozebranych domów. Z prawej pałac biskupi i kilka kamienic. W głębi budynek dawnego konwiktów dla chłopców, za nim kościół św. Jakuba. Poprawiam datę ze względu na stan zabudowy (stalowa konstrukcja na dachu kościoła zamontowana była od maja do listopada 1957 r., potem przykryto ją dachówkami). Dawny widok: Krawczyk, *Nysa przemiany architektoniczne*, ryc. 25.

Źródło: MPN, AF, sygn. 1722. Kościół św. Jakuba w czasie odbudowy lata 50./60. [!] XX w. Pałac biskupi, Sąd Powiatowy, ul. Biskupa Jarosława, Stanisław Kramarczyk.

I.31. Ruiny domów sąsiadujących z pałacem biskupim przy ul. Biskupa Jarosława, po 1957 r.

Datę precyzuję na podstawie stanu zabudowy (por. fot. I.30). Dawny widok: Sikorski, *Nysa*, s. 14.

Źródło: MPN, AF, sygn. 1504. Pałac biskupi, lata 50. [?] XX w., Stanisław Kramarczyk.

I.32. Ruiny domu z zabytkowym portalem przy ul. Biskupa Jarosława 3, lata 50. XX w.

W głębi budynek dawnego konwiktów dla chłopców (przy pl. Kościelnym).

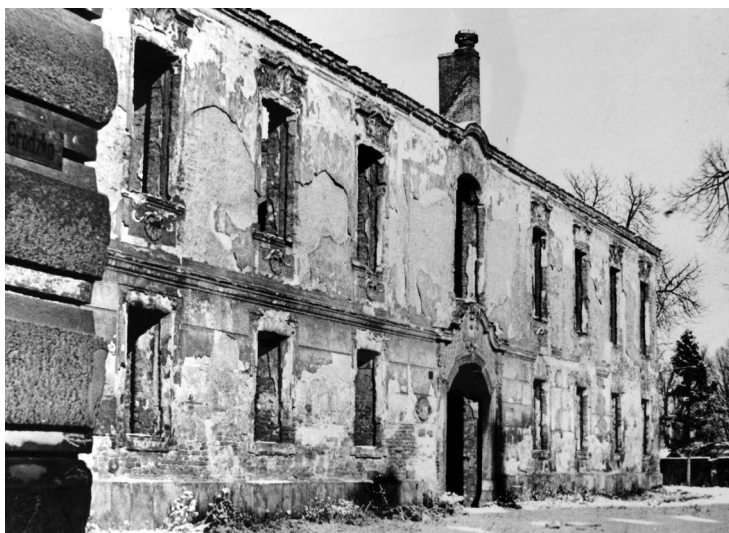
Źródło: MPN, AF, sygn. 1735. Portal domu 3, ul. Biskupa Jarosława, lata 50. XX w., Stanisław Kramarczyk.

I.33. Wypalone mury dworu biskupiego i ocalały kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny od strony ul. Grodzkiej, lata 50./60. XX w.

Dawny widok: Kalinowski, *Barokowa architektura*, s. 58.

Źródło: MPN, AF, sygn. 1473. Kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, ul. Grodzka, widok z ul. Grodzkiej, lata 50./60. XX w., Stanisław Kramarczyk.

I.34. Ruiny Domu Komendanta, ul. Grodzka, lata 50. XX w.

Wypalony i bez dachu budynek z XVIII w., dawna siedziba komendanta twierdzy, w latach 1915–1945 siedziba Muzeum Sztuki i Starożytności (Kunst- und Altertumsmuseum). Z lewej strony fragment ściany pałacu biskupiego (na rogu ul. Grodzkiej i Wałowej). Dawny widok: *Neisse mit Anhang*, s. 16.

Źródło: MPN, AF, sygn. 1721. Dom Komendanta, ul. Grodzka, lata 50. XX w., Stanisław Kramarczyk.

SPIS FOTOGRAFII

I. Ocalale wśród ruin i zgliszcz

- I.1. Zachodnia pierzeja Rynku i fragment zabudowy śródrinkowej z ruinami Domu Wagi Miejskiej, 1945–1946 r.
- I.2. Zniszczenia w Rynku i przy ul. Henryka Siemiradzkiego, lata 40./50 XX w.
- I.3. Zniszczenia w północnej części wschodniej pierzei Rynku, 1946 r.
- I.4. Zniszczone domy nr 4–7 w Rynku, 1946 r.
- I.5. Fasada wypalonego Domu pod Patrycjuszem (Haus zum Patrizier) w Rynku nr 4, druga połowa lat 40. XX w.
- I.6. Ruiny kościoła św. Barbary i dawnej szkoły ewangelickiej, 1946 r.
- I.7. Widok z ul. Brackiej na zniszczony Rynek, lata 40. XX w.
- I.8. Widok z kościoła św. Piotra i Pawła na zniszczenia zabudowy ul. Brackiej i Rynku, 1945–1946 r.
- I.9. Zniszczone kamienice przy ul. Brackiej i Celnej, lata 40./50. XX w.
- I.10. Zniszczona zabudowa Rynku i ul. Brackiej, lata 40./50. XX w. (przed 1955 r.)
- I.11. Zniszczenia w zabudowie Rynku i ul. Brackiej, przed 1955 r.
- I.12. Ulica Celna, przełom lat 40. i 50. XX w.
- I.13. Ruiny domów nr 20–27 w Rynku i przy ul. Celnej nr 6–12, przełom lat 40 i 50. XX w.
- I.14. Widok z północno-wschodniej części Rynku na ul. Wrocławską, gotycką dzwonnice i kościół św. Jakuba, lata 40./50. XX w.
- I.15. Ulica Wrocławska w kierunku baszty bramy Wrocławskiej, lata 40./50. XX w.
- I.16. Zniszczona zabudowa obok baszty bramy Wrocławskiej, 1954 r.
- I.17. Wypalona gotycka dzwonnica i ruiny zabudowy Rynku, przed 1953 r.
- I.18. Widok od strony kościoła św. Jakuba na zniszczenia w zabudowie śródrinkowej, lata 40./50. XX w.
- I.19. Widok od strony Rynku na ruiny wieży ratuszowej i wypaloną gotycką dzwonnice, przed 1957 r.
- I.20. Ruiny domów przy ul. Sukienniczej, lata 40./50. XX w. (przed 1957 r.).
- I.21. Południowa pierzeja zabudowy śródrinkowej, lata 40./50. XX w. (przed 1957 r.)
- I.22. Południowo-wschodnia pierzeja Rynku, gotycka dzwonnica i kościół św. Jakuba, 1946 r.
- I.23. Ruiny południowo-wschodniej pierzei Rynku, zabudowy śródrinkowej, pierzei przed dzwonnice i kościołem św. Jakuba, 1948 r.
- I.24. Pierzeja południowo-zachodnia Rynku, początek lat 50. XX w.
- I.25. Południowo-zachodnia pierzeja Rynku, połowa lat 50. (?) XX w.
- I.26. Południowo-zachodnia pierzeja Rynku, 1955/56 r. (?)
- I.27. Ruiny w okolicach ulic Grodzkiej, Kramarskiej i Tkackiej, lata 50. (?) XX w.
- I.28. Zabudowa ul. Biskupa Jarosława, pierwsza połowa lat 50. XX w.
- I.29. Zabudowa ul. Biskupa Jarosława, lata 50. XX w. (przed 1957 r.)
- I.30. Zabudowa ul. Biskupa Jarosława, 1957 r.
- I.31. Ruiny domów sąsiadujących z pałacem biskupim przy ul. Biskupa Jarosława, po 1957 r.
- I.32. Ruiny domu z zabytkowym portalem przy ul. Biskupa Jarosława 3, lata 50. XX w.

- I.33. Wypalone mury dworu biskupiego i ocalały kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny od strony ul. Grodzkiej, lata 50./60. XX w.
I.34. Ruiny Domu Komendanta, ul. Grodzka, lata 50. XX w.

SUMMARY

In this study (parts I and II), 81 photographs, mainly from the collections of Powiat (district) Museum in Nysa (68 pictures) and St. Jacob's parish in Nysa (12 pictures), are published and critically analyzed. The photographs depict the state of buildings in the city center of Nysa from May 1945, when Polish state administration took over the town, until the turn of 1950s and 1960s, when – despite opposition from the Historic Preservation Officer's Office – a conception of reconstruction of the historical city center in a "modern" way was implemented. The photographs are presented in two parts: I. Survived in the midst of ruins and rubble (34 pictures); II. Reconstruction, demolition and new buildings (47 pictures). During several decades after the war, the destruction of the historical buildings in the city center of Nysa was described *en bloc* as "war damage". Such narration was strengthened by captions under illustrations in publications from the period of Polish People's Republic (PRL). A critical analysis of photographs from 1940s and 1950s sheds a new light on this issue. Referring to documents of different types and urbanistic and architectural context of the time allowed for establishing exact location where and date when each photograph was taken. On that basis, the author formulates a conclusion that in a landscape mutilated by war, actions both resulting in further destruction as well as aimed at preserving or rebuilding damaged buildings took place; however, the decision on demolition or reconstruction of individual objects was based not only on the state of their preservation.

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES

Archiwum Państwowe w Opolu

Komiteta Miejski PZPR w Nysie, sygn. 2.

Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Nysie, sygn. 18; 39; 56; 61; 67.

Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Nysie, Wydział Organizacyjno-Prawny, sygn. 528; 545.

Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Nysie, Miejski Komitet Planowania Gospodarczego, sygn. 566.

Starostwo Powiatowe w Nysie, sygn. 305.

Zarząd Miejski w Nysie, sygn. 41; 103; 138; 143.

Instytut Śląski w Opolu

Zbiory Specjalne Biblioteki, sygn. A 87. L. Izbiński, Miasta woj. opolskiego w l. 1945–1962, [Opole] 1962.

Adamska Monika Ewa, *Transformacje rynków średniowiecznych miast Śląska Opolskiego od XVIII wieku do czasów współczesnych. Przerwane tradycje, zachowane dziedzictwo, nowe narracje*, Opole 2019.

- Banach Michał, Chruścicki Tadeusz, *Piękno ziemi nyskiej*, [w:] *Ziemia nyska*, Kraków 1965, s. 37–46.
- Chaciński Stanisław, *Przed wysokim odbiciem*, „Opole”, 10 (1979), 12, s. 6–9.
- Chmarzyński Gwido, Gładysz Mieczysław, Golachowski Stefan, *Region opolski*, [w:] *Górny Śląsk*, red. Kazimierz Popiołek et al., Poznań 1959, s. 154–361.
- Chruścicki Tadeusz, *Miasto Nysa. Przewodnik*, Kraków 1964.
- Chrzanowski R[yszard], *Nie zmarnowaliśmy czasu. Za nami 39 pracowitych lat*, „Nyski Metalowiec”, nr 6 z 26 III 1984, s. 1–5.
- Czubiel Lucjan, *Ochrona i konserwacja zabytków architektury województwa olsztyńskiego w latach 1945–1975*, [w:] *Ochrona dziedzictwa kulturowego zachodnich i północnych ziem Polski*, red. Jerzy Kowalczyk, Warszawa 1995, s. 222–259.
- Dawidejt-Drobek Ewa, *Kształtowanie więzi nowych mieszkańców Nysy z „odzyskanym” dla Polski miastem*, [w:] *Na swoim? U siebie? Wśród swoich?*, red. Katarzyna Bock-Matuszyk, Wojciech Kucharski, Piotr Zubowski, Wrocław 2018, s. 287–314.
- Dawidejt-Drobek Ewa, *Nazwy ulic w Nysie w kontekście pamięci kulturowej*, Opole 2015.
- Dawidejt-Drobek Ewa, Drobek Wiesław, *Nowe dawne obiekty w przestrzeni publicznej miast Śląska Opolskiego w kontekście tożsamości lokalnej i pamięci przeszłości*, „Prace i Studia Geograficzne”, 63 (2018), 4, s. 83–105.
- Dokument Stanisława Kramarczyka dotyczący zniszczeń w śródmieściu Nysy (1955)*, ze zbiorów Muzeum Powiatowego w Nysie, „Nyskie Szkice Muzealne”, 9 (2016), s. 194.
- Dziewulski Władysław, *Dzieje rozwoju miasta Nysy (Zarys)*, „Kwartalnik Opolski”, 2 (1956), 4, s. 17–45.
- Dziewulski Władysław, *Nysa pod rządami pruskimi (1741–1945)*, [w:] *Miasto Nysa. Szkice monograficzne*, red. Janusz Kroszel, Stefan Popiołek, Wrocław 1970, s. 79–97.
- Eysymontt Rafał, *Nysa w średniowieczu. Między Gandawą a Opawą*, [w:] *Nysa. Sztuka w dawnej stolicy księstwa biskupiego*, red. Ryszard Hołownia, Mateusz Kapustka, Wrocław 2008, s. 19–39.
- Eysymontt Rafał, *Urbanistyka Dolnego Śląska*, [w:] *Miasta Dolnego Śląska na fotografii lotniczej*, [tekst Rafał Eysymontt, fot. współcz. Stanisław Klimek, fot. arch. Instytut Herdera], Wrocław 2018, s. 4–7.
- Foltyn Tomasz, *Zniszczenie zabytkowego śródmieścia Nysy*, „Śląsk Opolski”, 10 (2000), 2, s. 13–18.
- Hałajko Edward, *Zabytkowe śródmieście Nysy. Problematyka zniszczeń i odbudowy*, „Nyskie Szkice Muzealne”, 8 (2015), s. 29–41.
- Hrynyszyn Bożena, *Neisse – Perspektive einer Raumgestaltung vor dem Hintergrund der Kulturlandschaft der Stadt und der Region*, [w:] *Neisse: Kulturalität und Regionalität*, Hrsg. Wojciech Kunicki, Monika Witt, Nysa 2004, s. 93–103.
- Jarczyk Franz-Christian, *Neisse. Kleine Stadtgeschichte in Bildern*, Würzburg 1994.

- Jarczyk Franz-Christian, *Neisse um 1900 auf alten Ansichtskarten*, Hildesheim 1986.
- Jasienica Paweł, *O zbyt gorliwych włodarzach*, „Nowa Kultura”, nr 24 z 10 VI 1956, s. 3.
- Kalinowski Konstanty, *Architektura doby baroku na Śląsku*, Warszawa 1977.
- Kalinowski Konstanty, *Barokowa architektura Nysy*, [w:] *Szkice Nyskie. Studia i materiały*, t. 1, red. Zbigniew Kowalski, Opole 1974, s. 16–66.
- Kamiński Józef, *Ochrona zabytków kultury*, „Nowiny Nyskie”, 1970 [jednodniówka], s. 11.
- Kazanie, jakie wygłosił J. Emin. Ks. kardynał Stefan Wyszyński w Katedrze Nyskiej w dniu jej poświęcenia 15 VIII 1959 r.*, „Wiadomości Urzędowe Kurii Biskupiej Śląska Opolskiego”, 14 (1959), 9, s. 358–362.
- Kęłowski Janusz, Nysa, Wrocław 1972.
- Kowalski Zbigniew, *Miasto w latach 1945–1946*, [w:] *Miasto Nysa. Szkice monograficzne*, red. Janusz Kroszel, Stefan Popiołek, Wrocław 1970, s. 111–142.
- Kramarczyk Stanisław, *Nysa – zabezpieczenie zabytków*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 10 (1948), 2, s. 174–179.
- Kramarczyk S.[tanisław], *Śląski Rzym nad rzeką Bielawą*, „Odra”, 2 (1946), 30, s. 6–7.
- Kramarczyk Stanisław, *Zabezpieczenie zabytków architektonicznych w Nysie*, „Nowiny Nyskie”, 2 (1948), 7, s. 3.
- Krawczyk Mariusz, *Architektura dawnej Nysy*, [w:] *Historia lokalna na przykładzie ziemi nyskiej*, Nysa 2014, s. 64–85.
- Krawczyk Mariusz, *Blok śródmiejski w Nysie – rys historyczny i wyniki badań archeologicznych*, „Nyskie Szkice Muzealne”, 2 (2009), s. 19–36.
- Krawczyk Mariusz, *Nysa – przemiany architektoniczne miasta na przestrzeni dziejów*, „Nyskie Szkice Muzealne”, 6 (2013), s. 67–92.
- Krawczyk Mariusz, *Syntetyczne omówienie wyników badań archeologicznych przeprowadzonych w latach 2015–2017 na terenie zachodniej części bloku śródmiejskiego w Nysie*, „Nyskie Szkice Muzealne”, 11 (2018), s. 9–26.
- Krawczyk Mariusz, *Wstępne sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych przeprowadzonych na Rynku w Nysie w 2015 roku*, „Nyskie Szkice Muzealne”, 9 (2016), s. 39–52.
- Kroszel Janusz, *Niektóre problemy rozwoju gospodarczego Nysy*, [w:] *Miasto Nysa. Szkice monograficzne*, red. *idem*, Stefan Popiołek, Wrocław 1970, s. 143–178.
- Krzysik Maciej, *Nysa 1945 – walki na przedpolach miasta*, „Nyskie Szkice Muzealne”, 11 (2018), s. 193–201.
- Kulig Zbigniew, *Ludzie naszego miasta. Jan Radomański*, „Nowiny Nyskie”, nr 21 z 31 VII 1986, s. 1, 4–5.
- Kwiatek Jerzy, Dorocińska-Kwiatek Izabela, *100 tras po Polsce. Przewodnik turystyczny nie tylko dla zmotoryzowanych*, Warszawa 2002.
- Miasta Dolnego Śląska na fotografii lotniczej*, [tekst Rafał Eysymontt, fot. współcz. Stanisław Klimek, fot. arch. Instytut Herdera], Wrocław 2018.

- Miasta polskie w tysiącleciu*, t. II, red. Mateusz Siuchniński, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967.
- Miasto Marii Merkert. Nysa wczoraj i dziś*, red. Agnieszka Groń, Nysa 2007.
- Mykita-Glensk Czesława, *Z problematyki życia kulturalnego Nysy w latach 1945–1973*, [w:] *Studia i Materiały*, t. 2, red. Zbigniew Kowalski, Opole 1979, s. 198–221.
- Neisse. *Das Schlesische Rom im Wandel der Jahrhunderte*, Bearb. Werner Bein, Vera Schmilewski, Ulrich Schmilewski, Würzburg 1988.
- Neisse mit Anhang Stadt und Bad Ziegenhals*, Hrsg. [Albert] Franke et al., Berlin-Friedenau 1925.
- Nysa jakiej nie znamy. 50 lat w obiektywie Józefa Drzazgi*, wyd. 3, Nysa 2007.
- Nysa. Sztuka w dawnej stolicy księstwa biskupiego*, red. Ryszard Hołownia, Mateusz Kapustka, Wrocław 2008.
- „Nyskie Szkice Muzealne”, 8 (2015).
- Opolskie*, red. Zdzisław Jaeschke, Katowice 1970.
- Osikowski Eugeniusz, *Zniszczenia wojenne w zabudowie miast i wsi w Polsce według stanu w dniu 1 maja 1945*, [w:] *Polska Ludowa. Materiały i studia*, t. VII, Warszawa 1968, s. 183–209.
- Osmańczyk Edmund, *Podróż po Polsce zachodniej*, Warszawa 1952.
- Pawlik Krzysztof, *Rok 1945 na ziemi nyskiej*, [w:] *Ziemia nyska – wielokulturowa historia regionu*, Opole 2002, s. 63–74.
- Pawlik Krzysztof, *Stanisław Kramarczyk – pionier odbudowy zabytków architektury w Nysie*, [w:] *Problemy dziedzictwa kulturowego w architekturze*, red. Tadeusz Drewniak, Bogusław Szuba, Nysa 2005, s. 193–202.
- Pawlik Wanda, *Najcenniejsze zabytki architektoniczne miasta Nysy*, [w:] *Moja rodzinna Nysa. Materiały do konkursu dla młodzieży szkolnej „Co wiesz o ziemi nyskiej”*, red. Józef Klimczyk, Nysa 1968, s. 22–25.
- Pierścieniak Małgorzata, *Stanisław Kramarczyk – architekt, muzealnik, artysta*, „Nyskie Szkice Muzealne”, 7 (2014), s. 67–82.
- Pochroń Edward, Brzoza Jerzy W., *Gęsi nie uratują „Śląskiego Rzymu”*, „Odra” [Opole], 1 (1957), 2/3, s. 16–17.
- Rymaszewski Bohdan, *Klucze ochrony zabytków w Polsce*, Warszawa 1992.
- Rymaszewski Bohdan, *O zespołach staromiejskich na ziemiach zachodnich i północnych Polski po 1945 roku*, [w:] *Ochrona dziedzictwa kulturowego zachodnich i północnych ziem Polski*, red. Jerzy Kowalczyk, Warszawa 1995, s. 35–52.
- Sikorski Marek, *Nysa. W kręgu zabytków i historii*, Krapkowice 2010.
- Sitek Alojzy, *Organizacja i kierunki działalności Kurii Administracji Apostolskiej Śląska Opolskiego w latach 1945–1956*, Wrocław 1986.
- Smyk Henryk, *Regiony turystyczno-krajoznawcze Śląska Opolskiego*, Opole 1972.
- Szkice Nyskie. Studia i Materiały*, t. 2, red. Zbigniew Kowalski, Opole 1979.

- Sznura Gerard, *Katedra św. Jakuba w Nysie wraca do życia*, „Wiadomości Urzędowe Kurii Biskupiej Śląska Opolskiego”, 14 (1959), 4, s. 153–157.
- Szypowska Maria, Szypowski Andrzej, *Nysa*, [Warszawa] 1965.
- Thullie Czesław, *Zabytki architektoniczne Ziemi Śląskiej na tle rozwoju architektury w Polsce*, Katowice 1965.
- Turystyczna encyklopedia Polski. Przydatna z natury rzeczy*, Bielsko-Biała 2007.
- W 38 rocznicę wyzwolenia Nysy*, „Nyski Metalowiec”, nr 6 z 19 III 1983, s. 1, 5.
- Widoki ziemi nyskiej na kartach pocztowych XX wieku ze zbiorów Muzeum w Nysie*, Nysa 30.09–29.10.2000 r., Koncepcja wystawy, tekst informatora Krzysztof Pawlik, [Nysa 2010].
- Wypisy do dziejów ziemi nyskiej*, red. Stanisław Gruszecki, Opole 1980.
- Zalewski Zbigniew, *Nysa na dawnej pocztówce*, Opole [2003].
- Zalewski Zbigniew, *Parafia Świętego Jakuba w Nysie w latach 1945–1956*, [w:] Wincenty Urban, Zbigniew Zalewski, *Z dziejów kościoła i parafii Świętego Jakuba w Nysie*, Nysa 1998, s. 47–122.
- Zembaty Jan, *Opole i Opolszczyzna. Monografia krajoznawcza*, wyd. 2 popr. i rozsz., Warszawa 1955.
- Zybura Marek, *Pomniki niemieckiej przeszłości. Dziedzictwo kultury niemieckiej na Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski*, Warszawa 1999.

O AUTORCE

Ewa Dawidejt-Drobek – doktor nauk humanistycznych w zakresie kulturoznawstwa, której zainteresowania badawcze koncentrują się wokół zagadnień pamięci kulturowej, krajobrazu kulturowego i turystyki kulturowej. Jest autorką monografii *Nazwy ulic w Nysie w kontekście pamięci kulturowej* (Opole 2015) oraz kilkudziesięciu artykułów w czasopiśmie naukowych i pracach zbiorowych, a także redaktorem/współredaktorem naukowym sześciu książek. Część prac sygnowała wcześniej nazwiskiem (Ewa Dawidejt-Jastrzębska). Adres mailowy: ewadj.islaski@gmail.com